

Kunnskapsdepartementet

Handlingsplan

Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold

2021-2024

Innhold

Forord	4
Oversikt over tiltak	6
Sentrale begreper og lovverk	8
Innledning	10
Et kunnskapsbasert og langsiktig arbeid	10
Konsekvenser av covid-19-pandemien	11
Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold	12
Innsatsområde 1	
Innsats for nyankomne flyktninger og innvandrere	17
Innsatsområde 2	
Kunnskap og kompetanse for et helhetlig hjelpetilbud	23
Innsatsområde 3	
Et styrket rettsvern for utsatte personer	37
Innsatsområde 4	
Forebygge ufrivillige utenlandsopphold	43
Innsatsområde 5	
Internasjonalt samarbeid	49
Gjennomføring av handlingsplanen	52
Vedlegg	53
Aktuelle anmodningsvedtak.....	53
Hjelpetilbud	54
Nettressurser.....	55
Nasjonalt lovverk og internasjonale konvensjoner	56
Tiltak i Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2017-2020).....	57
Relevant litteratur	59

Forord

Friheten til å bestemme over eget liv er grunnleggende i vårt samfunn. Likevel ser vi gjentatte eksempler på hvordan denne friheten innskrenkes. Det er behov for en aktiv politikk for å bekjempe holdninger og handlinger som forhindrer den enkeltes muligheter til både å lykkes og leve et fritt og trygt liv. Derfor har arbeidet mot negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse lenge vært høyt prioritert av regjeringen. Arbeidet handler om å ivareta grunnleggende rettigheter, sikre frihet og likestilling for alle, bekjempe vold og overgrep, forhindre utenforskap og helseplager og sikre likeverdige offentlige tjenester til hele befolkningen.

Langvarig innsats har gitt resultater og satt viktige spørsmål på dagsordenen. Det er etablert et tverrsektorielt samarbeid for å møte sammensatte utfordringer. Terskelen for å søke om hjelp er senket. Flere utsatte personer fanges opp og får hjelp.

Negativ sosial kontroll og æresrelatert vold er vedvarende utfordringer, og med handlingsplanen *Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold (2021-2024)* vil regjeringen videreutvikle og styrke arbeidet. Planen er en oppfølging av regjeringens strategi *Integrering gjennom kunnskap 2019-2022* hvor «retten til å leve et fritt liv» er ett av fire innsatsområder. Innsatsen mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold ses også i sammenheng med regjeringens *Strategi for å styrke sivilsamfunnets rolle på integreringsfeltet (2021-2024)*.

Handlingsplanen er en del av Norges implementering av *Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner (Istanbulkonvensjonen)*. Den ses også i sammenheng med *Opptappingsplanen mot vold og overgrep (2017-2021)* og de kommende handlingsplanene *Frihet fra vold (2021-2024)* og *Trygghet, mangfold og åpenhet - Regjeringens handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk og kjønnskarakteristika (2021-2024)*.

Syv departementer og deres underliggende etater samarbeider om handlingsplanen. Også frivillige organisasjoner har en viktig rolle lokalt og nasjonalt gjennom å formidle informasjon og ha dialog med foreldre og ungdom. Flere unge har selv tatt til orde for handling og deltar aktivt i samfunnsdebatten.

Mange har bidratt til denne handlingsplanen. Vi har mottatt gode innspill fra et bredt spekter av aktører i forvaltningen, academia, organisasjoner og enkeltpersoner. Vi vil rette en stor takk til alle.

Erna Solberg
Statsminister

Guri Melby
Kunnskaps- og integreringsminister

Kjell Ingolf Ropstad
Barne- og familieminister

Torbjørn Røe Isaksen
Arbeids- og sosialminister

Abid Q. Raja
Kultur- og likestillingsminister

Bent Høie
Helse- og omsorgsminister

Henrik Asheim
Forsknings- og høyere utdanningsminister

Monica Mæland
Justis- og beredskapsminister

Ine Eriksen Søreide
Utenriksminister

Oversikt over tiltak

Kunnskapsdepartementet har det overordnede koordingsansvaret for handlingsplanen og samarbeider med syv departementer om å gjennomføre tiltakene. Hvert tiltak har ett departement som hovedansvarlig. Der andre departementer inngår i et samarbeid, er dette presisert. Samtlige tiltak dekkes innenfor berørte departementers gjeldende budsjettrammer.

Nr	Tiltak	Ansvarlig departement	Side
	Innsatsområde 1: Innsats for nyankomne flyktninger og innvandrere		17
1	Utvikle en strategi for å heve kompetansen i tjenestene som møter nyankomne flyktninger og innvandrere	KD	20
2	Styrke oppfølgingen av nyankomne og flyktninger som er volds- og trusselutsatte	KD	20
3	Innhente kunnskap om frafall fra ordningene under integreringsloven	KD	21
4	Videreutvikle dialoggrupper om vold til beboere på asylmottak	JD	21
	Innsatsområde 2: Kunnskap og kompetanse for et helhetlig hjelpetilbud		23
5	Etablere et nasjonalt nettverk for kunnskapsutvikling og kompetanseheving	KD	24
6	Videreutvikle Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll	KD	25
7	Videreutvikle bo- og støttetilbudet for personer over 18 år	KD	25
8	Styrke informasjonen om de særskilte hjelpetjenestene	KD	26
9	Øke kompetansen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i skolen	KD	28
10	Øke kompetansen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i profesjonsutdanninger	KD	29
11	Vurdere muligheten for saksregistrering i barneverntjenestens arbeid	BFD	30
12	Styrke barneverntjenestens arbeid med trusselutsatte barn under 18 år	BFD	30
13	Videreføre TryggEst	KUD	31
14	Styrke kunnskapen og kompetansen i politiet	JD	31
15	Videreutvikle bruken av risikovurderinger, beskyttelsestiltak og dialogarbeid i politiet	JD	32
16	Styrke kunnskapen og kompetansen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i NAV	ASD	32
17	Videreutvikle behandlingstilbudet til jenter og kvinner som er utsatt for kjønnslemlestelse	HOD	33
	Negativ sosial kontroll i tros- og livssynssamfunn		33
18	Utvikle kunnskapsgrunnlaget om utsatte i tros- og livssynssamfunn	BFD	33

Nr	Tiltak	Ansvarlig departement	Side
19	Utvikle opplæringstiltak om negativ sosial kontroll i tros- og livssynssamfunn	BFD	34
20	Inkludere temaene negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse i ny veileder for tros- og livssynssamfunn	BFD	34
	Innsatsområde 3: Et styrket rettsvern for utsatte personer		37
21	Gjennomføre en helhetlig juridisk utredning	KD	39
22	Vurdere endringer i reglene om bortfall av oppholdstillatelse ved ufrivillige utenlandsopphold	JD	39
23	Vurdere om mishandling i nære relasjoner og frihetsberøvelse skal unntas fra kravet om dobbel straffbarhet	JD	40
24	Registrere æresrelatert vold og utvikle statistikk	JD	40
25	Vurdere om sosialtjenesteloven i tilstrekkelig grad sikrer økonomisk uavhengighet for alle stønadsmottakere	ASD	41
	Innsatsområde 4: Forebygge ufrivillige utenlandsopphold		43
26	Heve kompetansen i barneverntjenestene om ufrivillige utenlandsopphold	BFD	45
27	Styrke informasjonen om rettigheter, hjelpetilbud og handlingsalternativer ved ufrivillige utenlandsopphold	KD	45
28	Styrke oppfølgingen av utsatte for ufrivillige utenlandsopphold	KD	46
29	Innhente kunnskap om kvinner og deres barn som blir holdt tilbake eller etterlatt i utlandet	KD	46
	Innsatsområde 5: Internasjonalt samarbeid		49
30	Styrke det nordiske samarbeidet	KD	49
31	Etablere et nordisk praktikernettverk	KD	50
32	Arrangere et nordisk toppmøte	KD	50
33	Øke det internasjonale samarbeidet	KD	50

Sentrale begreper og lowverk

I denne handlingsplanen forstås **negativ sosial kontroll** som press, oppsyn, trusler eller tvang som systematisk begrenser noen i sin livsutfoldelse eller gjentatte ganger hindrer dem i å treffe selvstendige valg om eget liv og fremtid. Dette gjelder for eksempel den enkeltes selvbestemmelse over egen identitet, kropp og seksualitet, frihet til å velge venner, fritidsaktiviteter, religion, påkledning, utdanning, jobb, kjæreste og ektefelle, og til å be om helsehjelp. I vurderingen av om et handlingsmønster utgjør negativ sosial kontroll, skal det tas hensyn til den kontrollerte partens alder og utvikling, samt til prinsippet om barnets beste.

Æresrelatert vold forstås her som vold utløst av familiens eller gruppens behov for å ivareta eller gjenopprette ære og anseelse. Dette forekommer i familier og grupper hvor individet forventes å innordne seg kollektivet, og hvor patriarkalske æresnormer står sterkt. Alle familiemedlemmene har et ansvar for at familien og gruppen har et godt rykte. Jenter og kvinner er særlig utsatt fordi familiens eller gruppens ære er knyttet til kontroll av kvinners seksualitet, og fordi uønsket adferd kan påføre hele familien eller gruppen skam.

Æresrelatert vold kan omfatte flere handlinger som negativ sosial kontroll og tvangsekteskap, men også andre voldsuttrykk som nedverdigelser, trusler, utstøtelse og annen psykisk vold, fysisk vold og drap.

Tvangsekteskap forstås her som ekteskapsinngåelse der en eller begge ektefellene ikke har mulighet til å velge å forbli ugift uten å bli utsatt for vold, frihetsberøvelse, annen straffbar eller urettmessig atferd eller utilbørlig press. Tvangsekteskap er en form for vold i nære relasjoner og kan i praksis også innebære at den enkelte ikke har mulighet til å bryte en forlovelse eller et inngått ekteskap, eller velge en partner på tvers av familiens ønsker, uten å bli utsatt for represalier.

Tvangsekteskap kan ha ulike forløp. Noen unge kan bli utsatt for tvangsekteskap etter lengre tid med økende negativ sosial kontroll. Andre opplever å bli tvangsgiftet uten å ha vært utsatt for negativ sosial kontroll under oppveksten. Tvangsekteskap gjennomføres både i Norge og i utlandet, men de fleste tvangsekteskap skjer under ferieopphold i utlandet. Det er svært vanskelig for norske myndigheter å hjelpe utsatte personer som befinner seg i utlandet.

Personer med utviklingshemming kan være spesielt utsatt for negativ sosial kontroll, vold og overgrep. Risikoen er ekstra stor i situasjoner der de er avhengige av andres hjelp i hverdagen og det kan være vanskelig å motsette seg andres ønsker. Personer med utviklingshemming kan ha vansker med å forstå hva et ekteskap innebærer. I flere tilfeller har kommende ektefeller ikke kjennskap til utviklingshemmingen. Det kan i praksis være et tvangsekteskap for begge parter.

Barneekteskap forstås her som ekteskap der en eller begge parter er under 18 år.

Kjønnslemlestelse forstås her som ulike typer av inngrep som skader en kvinnes kjønnsorgan, og som kan ha store fysiske og psykiske konsekvenser for den som er utsatt. Kjønnslemlestelse kan blant annet føre til infeksjoner, kroniske smerter, seksuelle problemer, fødselskomplikasjoner og økt fare for dødfødsler.

Kjønnslemlestelse er særlig utbredt i enkelte afrikanske land og i noen land i Midtøsten. Praksisen er en sosial norm som bygger på en rekke kulturelle og sosiale forestillinger. Det kan handle om seksualitet, tilhørighet, estetikk, kjønn og religion.

Det finnes ikke sikre tall på omfanget av kjønnslemlestedede som bor i Norge, men en andel gruppe jenter og kvinner som har innvandret fra Eritrea, Etiopia, Gambia, Sudan og Somalia er blitt kjønnslemlestet før de flyttet til Norge. Det er grunn til å tro at kjønnslemlestelse av barn og unge også kan forekomme i forbindelse med utenlandsreiser, men dette er det lite kunnskap om.

Loverk

Straffeloven § 253. Tvangsekteskap

Den som ved vold, frihetsberøvelse, annen straffbar eller urettmessig atferd eller utilbørlig press tvinger noen til å inngå ekteskap, straffes med fengsel inntil 6 år. På samme måte straffes den som ved å forlede eller på annen måte medvirker til at en person reiser til et annet land enn der personen er bosatt, med forsett om at personen der vil bli utsatt for en handling som nevnt i første ledd. Også utenomrettslige barneekteskap (§ 262 annet ledd) er straffbart.

Utenomrettslige ekteskap er ikke gyldige i Norge

Straffelovens forbud mot tvangsekteskap (§ 253) omfatter fra 1. april 2021 også utenomrettslige tvangsekteskap, som kan straffes med fengsel inntil 6 år.

Forbud mot barneekteskap er nedfelt i § 262

Den som inngår ekteskap med noen som er under 16 år, straffes med fengsel inntil 3 år. Den som var uvitende om at fornærmede var under 16 år, kan likevel straffes hvis vedkommende på noe punkt kan klandres for sin uvitenhet. Straff kan bortfalle dersom ektefellene er omtrent jevnbyrdige i alder og utvikling.

Straffeloven §284. Kjønnslemlestelse

Med fengsel inntil 6 år straffes den som utfører et inngrep i en kvinnes kjønnsorgan som skader kjønnsorganet eller påfører det varige forandringer. Rekonstruksjon av kjønnslemlestelse straffes på samme måte. Samtykke fritar ikke for straff.

Straffeloven § 285. Grov kjønnslemlestelse

Grov kjønnslemlestelse straffes med fengsel inntil 15 år. I avgjørelsen av om kjønnslemlestelsen er grov skal det særlig legges vekt på om inngrepet har hatt til følge a) sykdom eller arbeidsudyktighet av noen varighet, jf. § 274, b) en uhelbredelig lyte, feil eller skade, eller c) død eller betydelig skade på kropp eller helse.

Innledning

Et kunnskapsbasert og langsiktig arbeid

Alle mennesker har rett til å leve sine liv i frihet fra negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Denne retten reflekteres både i vårt nasjonale lovverk og i internasjonale konvensjoner som Norge har forpliktet seg til.

Siden slutten av 1990-tallet har arbeid mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse vært en viktig del av norsk integreringspolitikk. Det er utviklet regelverk og målrettede tiltak. Evalueringer og en rekke enkeltstående forskningsprosjekter har bidratt til ny kunnskap.

Kjønnslemlestelse ble forbudt i 1995. I 1998 kom den første handlingsplanen mot tvangsekteskap, og i 2000 kom den første handlingsplanen mot kjønnslemlestelse. Begge ble fulgt opp med nye tiltaksplaner. Norge var også det første landet i Europa med en egen straffebestemmelse mot tvangsekteskap i 2003.

Frivillige organisasjoner hadde en viktig rolle som pådrivere og bidro med både informasjonsarbeid og hjelpetiltak om hvordan forebygge og avhjelpe overgrep som tvangsekteskap og æresrelatert vold. For å styrke de offentlige hjelpetjenestene ble det i 2008 iverksatt en bred satsning med nye handlingsplaner mot henholdsvis tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Flere særskilte hjelpetjenester med spisskompetanse om hvordan forebygge, avdekke og følge opp personer utsatt for tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, ble opprettet for å bidra til et likeverdig offentlig tjenestetilbud for alle voldsutsatte. Overføring av kompetanse til øvrige offentlige tjenester var en viktig del av mandatene. Blant de sentrale tiltakene var å etablere ordningene med minoritetsrådgivere ved utvalgte skoler og integreringsrådgivere på utvalgte utenriksstasjoner og å styrke det nasjonale Kompetanseteamet mot tvangsekteskap. I tillegg ble det prioritert å utvikle ny kunnskap, videreutvikle bo- og støtte-tilbudene til personer under og over 18 år og støtte frivillige organisasjoner.

Med flere lavterskeltilbud på plass ble det lagt til rette for å fange opp utsatte personer i en tidlig fase og forebygge alvorlige saksforløp. En viktig del av innsatsen besto i å bevisstgjøre ungdom og foreldre om rettigheter og valgmuligheter, og å endre holdninger. Erfaringer fra arbeidet viste at unge kan oppleve ulike former for autoritær oppdragelse og kontroll av særlig jenters seksualitet, som et forløp til handlinger som tvangsekteskap, æresrelatert vold og ufrivillige utenlandsopphold. Dette ble av hjelpetjenestene omtalt som "ekstrem kontroll". Det viste seg at også gutter er utsatt, og at de kan ha en høyere terskel for å søke om hjelp. I tillegg kan gutter i større grad enn jenter både oppleve press om å utøve kontroll og vold mot et familiemedlem, og samtidig være utsatt for dette selv. Det framkom at årsakene til ekstrem kontroll er sammensatte, og at det gjaldt både barn og voksne. I mange tilfeller handlet det om å måtte tilpasse seg storfamilien eller et miljø, men også om generasjonskonflikter og migrasjonsrelatert problematikk, som tap av status, identitet og fellesskap, psykiske helseplager, misbruk og levekårsutfordringer i et nytt land.

I arbeidet med enkeltsaker erfarte hjelpetjenestene at de fleste tvangsekteskap ble gjennomført under opphold i utlandet. Kun et fåtall av sakene gjaldt frykt for kjønnslemlestelse, og da i forbindelse med utenlandsreiser. Når det gjaldt kvinner som oppsøkte helsehjelp for problemer etter kjønnslemlestelse, så hadde inngrepet skjedd før de kom til Norge. Det ble dermed tydelig at arbeidet mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse må ta hensyn til transnasjonale dimensjoner og familieforbindelser på tvers av landegrensene. Det forsterket forståelsen av tvangsekteskap og æresrelatert vold som migrasjonsrelaterte integreringsutfordringer.

Med *Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013-2016)* ble utfordringer med ulike former for kontroll, trusler og vold, og ufrivillige utenlandsopphold, i større grad synliggjort. Den videreførte forebygging i form av lavterskeltilbud som støtter unge i å ta selvstendige valg, samarbeidet med frivillige organisasjoner og styrkingen av det offentlige tjenestetilbudet. Det ble lagt opp til økt samordning med øvrig innsats mot vold i nære relasjoner.

Ulike begreper har vært tatt i bruk for å beskrive kontrollen og frihetsbegrensningene som utsatte personer erfarer. I *Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2017-2020)* ble begrepet "negativ sosial kontroll" introdusert. Dette begrepet var allerede tatt i bruk av unge kvinner med tilhørighet i flere kulturer og som tok et offentlig oppgjør med konsepter om skam og ære som mekanismer for kontroll. Regjeringens strategi *Integrering gjennom kunnskap 2019-2022* løfter også fram "retten til å leve et fritt liv" som ett av fire innsatsområder i integreringspolitikken.

Det har vært iverksatt tiltak for å styrke aktører i sivilsamfunnet og deres rolle som endringsagenter, og en mentorordning er etablert for å støtte de som bryter med familien. Enkelte lover er gjennomgått for å øke rettssikkerheten, og i en juridisk utredning er det sett nærmere på den rettslige forståelsen av begrepet negativ sosial kontroll. Utfordringer med ufrivillige utenlandsopphold har også fått større oppmerksomhet, og ny kunnskap er innhentet for å videreutvikle innsatsen.

Særskilte hjelpetjenester har blitt styrket, blant annet med en dobling av antallet minoritetsrådgivere på utvalgte skoler siden 2018. Det har bidratt til at flere har oppsøkt hjelp, og tjenestene rapporterer om en økning i antallet saker om negativ sosial kontroll, trusler og vold, og ufrivillige utenlandsopphold. Noen saker er svært kompliserte og har et høyt trusselnivå.

Det er økende oppmerksomhet om at personer utsatt for negativ sosial kontroll og æresrelatert vold også kan oppleve rasisme og annen diskriminering på bakgrunn av kjønn, sosioøkonomisk bakgrunn, religion, seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk eller funksjonsevne. Dette omtales som interseksjonalitet eller sammensatt diskriminering. Det er ekstra belastende når flere faktorer som kontroll, vold og diskriminering virker sammen. Det kan føre til en opplevelse av utenforskap og isolasjon, og det kan heve terskelen for å kontakte hjelpeapparatet.

I de senere år er det satt søkelys på at negativ sosial kontroll kan forekomme i ulike miljøer og befolkningsgrupper. Blant annet kan personer i tros- og livssynssamfunn preget av sterkt indre samhold og med liten kontakt med samfunnet for øvrig oppleve ulike former for kontroll og press. Det kan begrense livsutfoldelsen deres eller hindre dem i å ta selvstendige valg om eget liv og framtid.

Konsekvenser av covid-19-pandemien

De strenge smittevernstiltakene i 2020 fikk konsekvenser for utsatte barn og unge. Minoritetsrådgivere fikk henvendelser fra elever som opplevde en sterkere negativ sosial kontroll da skolene stengte.

Minoritetsrådgivernes fysiske tilstedeværelse på skolen er viktig for å kunne følge opp elever som utsettes for negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Under pandemien ble det et større behov for at de var tilgjengelige for råd og veiledning på digitale plattformer. Gjennom både fysisk og digital tilstedeværelse kan flere utsatte barn og unge få hjelp.

Selv om det under pandemien har vært mindre reisevirksomhet ut av Norge, har antallet saker som integreringsrådgiverne håndterer, holdt seg stabilt. I enkelte land har flere tatt kontakt for å fornye pass og utgåtte oppholdstillatelser eller få personnummer for barn født i utlandet fordi de ønsket å reise til Norge under pandemien. Integreringsrådgivere avdekket

i denne forbindelse barn, unge og kvinner som var holdt tilbake mot sin vilje, familievold, omsorgssvikt og frykt for tvangsekteskap.

Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold

Handlingsplanen *Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold (2021-2024)* bygger på lang erfaring og forskningsbasert kunnskap. Den omfatter også tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, som er forbudt etter norsk lov. Både tvangsekteskap og kjønnslemlestelse kan være del av et sammensatt utfordringsbilde, men kan også forekomme uten et forutgående forløp med negativ sosial kontroll eller æresrelatert vold.

Kunnskapsgrunnlaget skal videreutvikles. I 2019 ble forskning om negativ sosial kontroll, tvangsekteskap, æresrelatert vold og kjønnslemlestelse innlemmet i *Forskningsprogram om vold i nære relasjoner (Voldsforskningsprogrammet)* ved NOVA - OsloMet og Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS). Det er videreført støtte for perioden 2020-2024. I tillegg vil det bli gjennomført enkeltstående utredninger og studier, og flere inngår som tiltak i denne planen.

Det er grunn til å tro at det er langt flere enn de som tar kontakt med hjelpeapparatet som opplever negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Det er fortsatt en vei å gå. Følgende innsatsområder skal legges til rette for en forsterket innsats:

- Innsats for nyankomne flyktninger og innvandrere
- Kunnskap og kompetanse for et helhetlig hjelpetilbud
- Et styrket rettsvern for utsatte personer
- Forebygge ufrivillige utenlandsopphold
- Internasjonalt samarbeid

Nyankomne flyktninger og innvandrere kan ha liten kjennskap til det norske samfunnet, lovverk og hjelpeapparat, og mange kommer fra land hvor likestilling og rettigheter for barn står svakt. Tradisjoner, religion og kulturell tilhørighet har betydning for familiedannelse og oppdragerstrategier. Noen familier kan oppleve at å etablere seg i et nytt land medfører konflikter om kjønnsroller, oppdragelse og barnas valg av kjæreste, utdanning og yrkesvei. Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll (Kompetanseteamet) har mottatt et økende antall henvendelser om personer med relativt kort botid i Norge. Sakene gjelder negativ sosial kontroll, trusler og vold mot barn eller ektefelle og barneekteskap. Forebygging må starte tidlig og foregå på flere arenaer.

Barn og unge som vokser opp med tilhørighet til to eller flere kulturer, kan oppleve et krysspess av forventninger til adferd og livsvalg fra på den ene siden familie og foreldre og på den andre siden venner, skole og storsamfunnet. Dette kan handle om alt fra høflighetskoder og skolegang til spørsmål om karriere og ekteskap. Unge kan oppleve en lojalitetskonflikt og finne det vanskelig å velge det ene alternativet foran det andre. De kan sies å ha en krysskulturell oppvekst.

Voksne som har innvandret til Norge, kan oppleve det som utfordrende å oppdra barna i en annen kontekst enn de selv har erfaring fra, og kan erfare et tilsvarende krysspess. De kan oppleve at religionen, identiteten og kulturen deres er under press fra storsamfunnet, men også press og forventninger fra eget miljø i Norge eller fra familie og nettverk i utlandet. Noen kan ha vanskelige levekår som ustabil økonomi og bosituasjon og fysiske og psykiske helseutfordringer. Noen kan også bekymre seg for familie i opprinnelseslandet eller på flukt, og ha liten tiltro til offentlige myndigheter. Dette er faktorer som påvirker hvordan foreldreskap og generasjonskonflikter utspiller seg.

Skeive med innvandrerbakgrunn er i en særlig sårbar situasjon fordi de kan bryte med normer for seksuell orientering og kjønnsidentitet. Dette kan føre til kontroll og vold fra

familien eller miljøet. Samtidig kan de oppleve rasisme og diskriminering i det skeive miljøet. Dette kan være ekstra belastende.

Et helhetlig hjelpetilbud innebærer at tjenester samarbeider på tvers av fagområder og sektorer. Personer som er utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse kan ha behov for hjelp og trenge oppfølging av ulike instanser. Minoritetsrådgivere og frivillige organisasjoner er i mange situasjoner viktige brobyggere til andre hjelpetjenester. De har erfart at personer som tar kontakt ofte bruker lang tid på å etablere tillit og fortelle om det de står i. Samtidig som de ønsker seg et annet liv, er mange unge bekymret for å være illojale og utlevere familien, og de venter ofte i det lengste med å oppsøke hjelp.

Kjønnslemlestelse er et særlig sensitivt tema, og det er viktig å møte foreldre og jenter fra aktuelle land med respekt og forståelse. Jenter og kvinner som er utsatt for kjønnslemlestelse, kan trenge somatisk helsehjelp, psykisk helsehjelp og seksuell rådgivning. Informasjon om forbudet mot kjønnslemlestelse, helsekonsekvenser og helsehjelp må formidles på en god måte.

Saker om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold kan forløpe over en lengre tidsperiode med variende behov for oppfølging. Til tross for et utvidet tjenestetilbud med særskilt kompetanse om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, er det fortsatt en utfordring at kontakten mellom ordinære og særskilte hjelpetjenester skjer sporadisk og usystematisk. Nettbaserte ressurser er også vanskelige å finne fram til. Det er etterlyst bedre samordning og tverrfaglig samarbeid omkring utsatte personer.

Tros- og livssynssamfunn har en viktig rolle i å forebygge negativ sosial kontroll. Et eget delkapittel i denne planen omtaler utfordringene i tros- og livssynssamfunn. Det inneholder blant annet tiltak for å øke kunnskapsgrunnlaget om negativ sosial kontroll i tros- og livssynssamfunn preget av sterkt indre samhold og med liten kontakt med samfunnet for øvrig.

Et rettsvern mot negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse innebærer at utøvere kan bli holdt ansvarlige gjennom straffeforfølgning. Lovregulering og informasjon er viktige tiltak for å fremme holdningsendringer. Innsikt i rettigheter og lovverk kan støtte både unge og foreldre i å ta valg som bryter med forventninger fra familien eller miljøet, også når disse befinner seg i utlandet.

Retten til frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold er blant annet forankret i *Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner (Istanbulkonvensjonen)* av 2011, som trådte i kraft i Norge 1. november 2017. Konvensjonen gir regler om de sivilrettslige konsekvensene av tvangsekteskap, og den fastslår også at kultur, tradisjon, religion og ære ikke skal være grunner til straffefrihet. Konvensjonen forplikter Norge til å avskaffe vold mot kvinner i nære relasjoner, og til å arbeide mot ulike former for vold. Det omfatter alvorlig personforfølgelse, seksuell trakassering og vold, fysisk og psykisk misbruk, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Konvensjonen pålegger partene å kriminalisere disse handlingene.

Norge var tidlig ute med å kriminalisere kjønnslemlestelse og tvangsekteskap, og de siste årene er det vedtatt flere lovendringer som styrker rettsvernet til utsatte personer. Straffeloven har imidlertid ikke egne straffebud for æresrelatert vold, psykisk vold eller negativ sosial kontroll. Saker om ufrivillige utenlandsopphold reiser også en rekke juridiske problemstillinger.

Ufrivillige utenlandsopphold er en vedvarende utfordring. Familieliv på tvers av landegrensener er for de fleste en ressurs i form av sosialt nettverk og flerkulturell tilhørighet. Samtidig kan noen oppleve forventninger og press fra slekt i utlandet.

Noen barn og unge blir tatt med til utlandet mot sin vilje. Motivene bak slike opphold varierer. Det kan blant annet handle om et ønske om å styrke barnas tilhørighet til foreldrenes kultur og at de skal gå på skole i utlandet. Det kan også handle om å forhindre «fornorsking», eller å få en ungdom ut av et dårlig miljø med rusmiddelbruk og kriminalitet. En utfordring med slike opphold er at barn og unge kan miste tilknytningen til Norge, norskkunnskaper og skolegang. Noen opplever også å bli utsatt for vold, frihetsberøvelse og tvangsekteskap, og enkelte frykter kjønnslemlestelse.

Et utenlandsopphold kan være en handling for å gjenopprette familiens ære etter en hendelse som har påført familien skam, og i noen tilfeller er tvangsekteskap virkemiddelet. Andre forklaringer kan være en vanskelig livssituasjon i Norge og manglende tillit til offentlige institusjoner og hjelpeapparat.

Ufrivillige utenlandsopphold kan gjelde voksne, blant annet kvinner som kommer til Norge gjennom familieinnvandring. Mange har kort botid i Norge og lite kjennskap til rettigheter og muligheten for hjelp.

Den enkeltes erfaringer og hjelpebehov varierer, og det er nødvendig med en bred tilnærming til forebyggingsarbeidet. Mer kompetanse i tjenestene bidrar til at flere blir fanget opp, men det er trolig mørketall.

Internasjonalt samarbeid for å bekjempe negativ sosial kontroll og æresrelatert vold omfatter deling av erfaringer for å synliggjøre hvordan Norge følger opp internasjonale forpliktelser på området og videreutvikle innsatsen.

Handlingsplanen skal bidra til Norges gjennomføring av *Istanbulkonvensjonen*. Norge har også forpliktet seg til *FNs mål for bærekraftig utvikling (2030-agendaen)*. Målene erstatter FNs tusenårs mål fra 2000, og gir retning for et globalt, bærekraftig utviklingssamarbeid fram mot 2030. 2030-agendaen bygger på internasjonale menneskerettighetsforpliktelser.

Viktige delmål er:

- Delmål 5.2 Avskaffe alle former for vold mot alle jenter og kvinner, både i offentlig og privat sfære, herunder menneskehandel, seksuell og annen form for utnyttning
- Delmål 5.3 Avskaffe all skadelig praksis, for eksempel barneekteskap, tidlige ekteskap og tvangsekteskap samt kvinnelig omskjæring

Innsats for nyankomne flyktninger og innvandrere

Regjeringen vil at innsatsen overfor nyankomne flyktninger og innvandrere skal styrkes. De må få oppdatert og enhetlig informasjon tidlig etter ankomst. Personer som får oppholdstillatelse skal ha kjennskap til hvilke rettigheter de har, hvilke lover og regler som gjelder og til ulike hjelpetjenester. Det skal innhentes mer kunnskap for å styrke kompetansen til ansatte i tjenestene som møter nyankomne og for å videreutvikle eksisterende tiltak.

Regjeringen gjennomfører en integreringsreform med mål om å styrke virkemidlene for å kvalifisere nyankomne flyktninger og innvandrere til arbeidsmarkedet. Sentralt for reformen er blant annet innføringen av ny integreringslov og standardiserte elementer til bruk i introduksjonsprogrammet. Elementene skal bidra til å gjøre det enklere for kommunene å tilby individuelt tilpassede kvalifiseringsløp med god kvalitet for deltakerne. Gjennom integreringsloven er det blitt obligatorisk for alle deltakere i introduksjonsprogrammet å delta i kurs i livsmestring. Kurset skal styrke deltakerens motivasjon og mestring i møte med nye forventninger og et nytt samfunn. Det er også blitt obligatorisk å delta på foreldreveiledningskurs for deltakere som har eller får barn. Informasjon om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold inngår i undervisningen i begge kursene.

Ny integreringslov medfører også endringer for opplæringen i norsk og samfunnskunnskap for voksne. Blant annet øker timeomfanget for opplæringen i samfunnskunnskap fra 50 til 75 timer, og temaer fra undervisningsopplegget *Norsk kultur og norske verdier for asylsøkere* innlemmes i opplæringen. Asylsøkere vil ha plikt til å gjennomføre 25 av timene i samfunnskunnskap og 175 timer norskopplæring mens de oppholder seg i mottak. Revidert læreplan i norsk og samfunnskunnskap for voksne innvandrere trer i kraft 1. august 2021 og blir forskrift til integreringsloven. Der angis det som et mål at deltakerne skal kunne samtale om hva negativ sosial kontroll, vold i nære relasjoner, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse er, og om juridiske og personlige konsekvenser av dette.

Samlet skal integreringsreformen bidra til at flere flyktninger og innvandrere raskt blir en del av det norske samfunnet, får gode norskkunnskaper og en varig tilknytning til arbeidslivet. Det er kjent at noen personer i målgruppene for opplæring i mottak, opplæringen i norsk og samfunnskunnskap og i introduksjonsprogrammet, ikke deltar. Det er viktig å gi informasjon i flere kanaler for å sikre at man også når ut til de som ikke deltar i ordningene. Videre er det behov for mer kunnskap om hvor mange som ikke deltar eller fullfører og hvorfor. Dette for å kunne utvikle målrettede tiltak for å bidra til at flest mulig i målgruppene deltar i ordningene.

Videre er det behov for mer kunnskap om hjelpebehovene til nyankomne som er utsatt for negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Det er også nødvendig å heve kompetansen i voksenopplæringen og i øvrige tjenester som møter nyankomne flyktninger og innvandrere.

Alle kommuner har etter krisesenterloven en plikt til å sørge for et krisesentertilbud for kvinner, menn og barn som er utsatt for vold eller trusler om vold i nære relasjoner. Krisesentertilbudet skal være et trygt, midlertidig og gratis botilbud. Omtrent en av ti beboere på krisesenter oppgir at de har opplevd æresrelatert vold eller tvangsekteskap. Både kvinner og menn er utsatt.

I noen tilfeller er det nødvendig for volds- og trusselutsatte nyankomne innvandrere å flytte fra kommunen de er bosatt i. Erfaring viser imidlertid at det er vanskelig å få til avtaler om flytting mellom kommuner i slike saker. Dersom reetablering i ny kommune ikke er mulig som sikkerhetstiltak, kan den utsatte stå uten trygge alternativer etter et krisesenteropphold.

Offentlige organers ansvar for å bruke tolk (tolkeloven)

Stortinget vedtok lov om offentlige organers ansvar for bruk av tolk mv. (tolkeloven) i juni 2021. I dag bruker offentlig sektor for lite tolk, kvalitetskravene til tolker er ikke gode nok, det finnes for få kvalifiserte tolker og det mangler gode rutiner for å bestille tolk blant tolkebrukere. Omfattende bruk av ukvalifiserte tolker og at kravene til habilitet og taushetsplikt ikke overholdes godt nok, har ført til at det er lav tillit til bruken av tolker i offentlig sektor.

Hovedmålet med ny tolkelov er å tydeliggjøre offentlige organers ansvar for å bruke tolk og å bidra til en kvalitetsreform på tolkefeltet. Loven inneholder blant annet en plikt for offentlige organer til å bruke tolk. Videre inneholder loven krav om å bruke kvalifisert tolk når bruk av tolk er nødvendig for å ivareta hensynet til rettsikkerhet eller for å yte forsvarlig hjelp og tjeneste. Loven stiller også krav til tolken, som god tolkeskikk, habilitet og taushetsplikt. God kvalitet på tolkingen bidrar til effektive offentlige tjenester og riktige avgjørelser og vil øke tilliten til tolketjenesten.

Digital fagressurs for introduksjonsprogrammet

Fagressurs for introduksjonsprogrammet er en nettressurs for de som planlegger og gjennomfører introduksjonsprogram for nyankomne innvandrere. Nettstedet samler faglige anbefalinger, informasjon om obligatorisk og arbeids- og utdanningsrettet innhold i programmet, verktøy og informasjon om utvalgte temaer. Her finnes for eksempel de standardiserte elementene *livsmestring i et nytt land* og *foreldreveiledning*, samt læringsressursen *Retten til å bestemme over eget liv* om negativ sosial kontroll, vold i nære relasjoner, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Læringsressursen brukes særlig i opplæringen i norsk og samfunnskunnskap.

Målgrupper for introduksjonsprogram og opplæring i norsk og samfunnskunnskap

Personer mellom 18-55 år har rett og plikt til å delta i introduksjonsprogram dersom de er bosatt i kommunen etter avtale med integreringsmyndighetene og har fått innvilget en oppholdstillatelse som nevnt i integreringsloven § 9:

- a. oppholdstillatelse som flyktning
- b. oppholdstillatelse som overføringsflyktning
- c. fornybar oppholdstillatelse på grunn av sterke menneskelige hensyn
- d. begrenset oppholdstillatelse som medlem av barnefamilie
- e. oppholdstillatelse på grunnlag av kollektiv beskyttelse
- f. oppholdstillatelse som familiemedlem til personer som nevnt i bokstav a til e, forutsatt at referansepersonen har vært bosatt i en kommune i mindre enn fem år før det søkes om familiegjenforening
- g. fornybar oppholdstillatelse etter samlivsbrudd på grunn av mishandling i samlivet

Personer mellom 18-67 år som har en oppholdstillatelse som er nevnt over, har rett og plikt til å delta i opplæring i norsk og samfunnskunnskap. Det samme gjelder personer som har en annen type oppholdstillatelse som danner grunnlag for permanent oppholdstillatelse, med unntak av arbeidsinnvandrere utenfor EØS/EFTA og deres familiegjenforente, som kun har plikt til opplæring i norsk og samfunnskunnskap.

Asylsøkere som bor i mottak har plikt til opplæring i norsk og samfunnskunnskap etter egne regler.

EØS-borgere i Norge, som i all hovedsak er arbeidsinnvandrere og deres familie-medlemmer, omfattes ikke av integreringslovens ordninger.

Tiltak 1

Utvikle en strategi for å heve kompetansen i tjenestene som møter nyankomne flyktninger og innvandrere

Det er behov for å kartlegge kompetansen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, samt lhbtqi¹, i tjenester som møter nyankomne flyktninger og innvandrere. Det kan for eksempel være ansatte i voksenopplæringen, introduksjonsprogrammet og øvrige tjenester som følger opp nyankomne flyktninger og innvandrere. Kartleggingen skal omfatte alle nivåer i de aktuelle tjenestene.

På grunnlag av kartleggingen skal det lages en strategi for kompetanseheving om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, samt hvordan lhbtqi-personer med innvandrerbakgrunn kan være i en særlig sårbar situasjon.

IMDi og Kompetanse Norge skal samarbeide om tiltaket.

Tiltaket inngår også i *Trygghet, mangfold og åpenhet - Regjeringens handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk og kjønnskarakteristika (2021 -2024)*.

Ansvar: KD

1 Lhbtqi er en forkortelse for lesbiske, homofile, bifile, transpersoner, personer med variasjon i kroppslig kjønnsutvikling/interkjønnpersoner og queerpersoner/skeive.

Tiltak 2

Styrke oppfølgingen av nyankomne innvandrere og flyktninger som er volds- og trusselutsatte

Nyankomne flyktninger og innvandrere som er volds- og trusselutsatte utgjør sårbare grupper med særskilte oppfølgingsbehov. Det omfatter asylsøkere og deltakere i introduksjonsprogrammet som er utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold og annen vold i nære relasjoner og som oppholder seg på kriesesenter. Deres behov for beskyttelse og kriesesentertilbud skal kartlegges. Det skal også kartlegges hvordan man kan lette voldsutsattes muligheter for sekundærbosetting. Ny kunnskap skal bidra til å styrke oppfølgingen av nyankomne flyktninger og innvandrere som er volds- og trusselutsatte.

Ansvar: KD, i samarbeid med BFD

Tiltak 3

Innhente kunnskap om frafall fra ordningene under integreringsloven

Introduksjonsprogrammet og opplæringen i norsk og samfunnskunnskap er myndighetenes sentrale virkemidler for at nyankomne flyktninger og innvandrere får gode norskkunnskaper, kunnskap om norsk samfunnsliv, formelle kvalifikasjoner og en varig tilknytning til arbeidslivet. Det er derfor viktig at flest mulig i målgruppene for ordningene tar del i og gjennomfører programmet eller opplæringen. Årsakene til manglende deltakelse eller gjennomføring er trolig sammensatte, blant annet kan det å være utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold eller annen vold i nære relasjoner gjøre det vanskelig å benytte seg av tilbudene. Det er behov for mer kunnskap, og et forskningsprosjekt skal undersøke omfanget av og årsakene til frafall fra ordningene under integreringsloven. Studien skal bidra til å utvikle ny politikk og tiltak for å bygge ned barrierer for deltakelse i kvalifiseringsordningene.

Ansvar: KD

Tiltak 4

Videreutvikle dialoggrupper om vold til beboere på asylmottak

Gjeldende tilbud om dialoggrupper om vold til menn som bor på asylmottak, er et tiltak for å forebygge vold i og utenfor mottak. Det kan i tillegg bidra til å styrke integreringsarbeidet. Deltagerne får i dag undervisning i ulike roller de skal fylle i det norske samfunnet. Temaer som negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangs-ekteskap, kjønnslemlestelse og hjelpetjenester inngår i undervisningen. Tilbudet videreføres og kan vurderes utvidet til å omfatte flere målgrupper.

Anvar: JD

Kunnskap og kompetanse for et helhetlig hjelpetilbud

Regjeringen vil heve kunnskapen og kompetansen i tjenestetilbudene, legge til rette for å øke samordningen av arbeidet og utvikle ressurser og ny kunnskap. Nettverksarbeid mellom nasjonale og regionale aktører skal videreutvikles. De særskilte hjelpetjenestene skal gjøres mer kjent for ansatte i førstelinjen og i befolkningen.

Det er et mål å bidra til likeverdige, offentlige tjenester ved å sørge for at tjenestene har kunnskap og kompetanse til å avdekke og følge opp personer som er utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Det gjelder ansatte i skoler og utdanningsinstitusjoner, barneverntjenesten, politi, familievern og i helse- og omsorgstjenesten. Det er etablert særskilte hjelpetjenester for å forebygge, avdekke og følge opp personer som kan være utsatt. De skal også bidra til å heve kompetansen om tematikken i de ordinære hjelpetjenestene.

Arbeid med kompetanseheving om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold skal ses i sammenheng med planer og strategier for å øke kompetansen om vold og overgrep i hjelpetjenestene. Som et tiltak i Prop. 12 S (2016-2017) *Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017-2021)* vil regjeringen legge fram en tverrsektoriell kompetansestrategi om vold og overgrep.

Kunnskapsdepartementet fastsatte 6. september 2017 [Forskrift om felles rammeplan for alle grunnutdanningene innenfor helse- og sosialfag](#). I forskriftens § 2 Felles læringsutbytte står det blant annet at kandidatene, etter fullført helse- og sosialfagutdanning, skal ha kunnskap om sosiale og helsemessige problemer. Det inkluderer omsorgssvikt, vold, overgrep, rus- og sosioøkonomiske problemer. De skal også kunne identifisere og følge opp mennesker med slike utfordringer. Ytterligere kompetanseheving i profesjonsutdanningene vil bli vurdert.

Fra 1. januar 2018 trådte nye bestemmelser i helse- og omsorgstjenesteloven, spesialisthelsetjenesteloven og tannhelsetjenesteloven i kraft som tydeliggjør tjenestenes ansvar for å forebygge, avdekke og avverge vold og seksuelle overgrep. Bestemmelsene innebærer at tjenestene skal ha særlig oppmerksomhet rettet mot at pasienter og brukere kan være utsatt for, eller stå i fare for å bli utsatt for, vold eller seksuelle overgrep. De ansvarlige for tjenestene har en plikt til å legge til rette for at tjenestene blir i stand til å forebygge, avdekke og avverge vold og seksuelle overgrep.

Helseforetakene har ansvar for at det tilbys helhetlig og god helsehjelp og skal sørge for et likeverdig behandlingstilbud til jenter og kvinner som er kjønnslemlestet. Det er nødvendig å samarbeide tett med den kommunale helse- og omsorgstjenesten. Flere av Helsedirektoratets retningslinjer og veiledere beskriver hvordan forebygge, gi helsehjelp og følge opp jenter og kvinner som står i fare for eller allerede er utsatt for kjønnslemlestelse. Det finnes tilrettelagt informasjon på flere språk.

De fem regionale ressursentrene om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS) driver undervisning, veiledning og informasjons- og nettverksarbeid om blant annet negativ sosial kontroll, vold og overgrep. Sentrene samler fagmiljøer i regionen, inkludert frivillige organisasjoner. Viktige oppgaver er å utvikle og koordinere felles kompetansehevingssopplegg for praktikere. RVTS Vest har også utviklet et opplæringstilbud med ulike moduler og tilhørende ressurser for ressurspersoner i berørte miljøer, se også nettsiden Om opplæringen - [Endringsagenter](#).

Tiltak 5

Etablere et nasjonalt nettverk for kunnskapsutvikling og kompetanseheving

Regjeringens arbeid mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold er en tverr-sektoriell innsats. Alle berørte sektorer har et ansvar for kunnskapsutvikling og kompetanseheving, og det er utviklet en rekke nettsteder, verktøy og annen informasjon til ulike brukere. Det er behov for å samordne dette arbeidet bedre. Det skal opprettes et nettverk for å samordne arbeid med kunnskapsutvikling og kompetanseheving.

Nettverket skal ledes av IMDi og ta utgangspunkt i de ulike direktoratenes oppgaver i arbeidet mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. De ansvarlige departementene skal utarbeide et felles mandat for nettverket. Direktoratene vil få enkelte fellesoppdrag, blant annet å utarbeide et aktørkart som illustrerer ansvarsområder, mandat og samarbeidsrutiner i saker om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Nettverket skal også gi råd til den interdepartementale koordineringsgruppen som følger opp handlingsplanen.

Det nasjonale nettverket skal legge til rette for å utveksle informasjon og samordne arbeidet mellom nasjonale og regionale aktører, inkludert NKVTS og RVTS.

Ansvar: KD, i samarbeid med ASD, BFD, HOD, JD og KUD.

Tiltak 6

Videreutvikle Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll

Kompetanseteamet er et nasjonalt tverretatlig fagteam som bistår hjelpeapparatet i saker om negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Kompetanseteamet er kontaktpunkt for Utenriksdepartementet (UD) i saker om ufrivillige utenlandsopphold. Teamet ble opprettet i 2004 og er senere både utvidet med flere instanser og gitt flere oppgaver. Det har vært en stor økning i antall saker som teamet jobber med de siste årene.

Kompetanseteamet skal evalueres. Evalueringen skal blant annet se på mandat, organisering, ansvarsområder, rollefordeling, ressurser og samarbeid med andre tjenester. Brukerperspektiver skal inkluderes.

Ansvar: KD, i samarbeid med ASD, BFD, HOD, JD og KUD

Tiltak 7

Videreutvikle bo- og støttetilbudet for personer over 18 år

Bufdir koordinerer det nasjonale bo- og støttetilbudet til personer over 18 år som er utsatt for tvangsekteskap og æresrelatert vold. Botilbudet består av til sammen 24 plasser i fem kommuner. Maks botid er ni måneder. Etter utflytting får tidligere beboere tilbud om oppfølging fra støttepersoner i frivillige organisasjoner.

Et oppdatert kunnskapsgrunnlag er viktig for å innrette tilbudet etter brukernes behov. Det er tidligere gjennomført studier om miljøterapeutisk oppfølging samt om sikkerhet og familiearbeid for beboere i botilbudet. Det er behov for mer kunnskap om hvordan det går med personer som har brukt tilbudet, og det skal derfor settes i gang et forskningsprosjekt. Rapporten vil danne grunnlag for å videreutvikle tilbudet.

Ansvar: KD

Tiltak 8

Styrke informasjonen om de særskilte hjelpetjenestene

Både personer som er utsatte og ansatte i hjelpetjenestene er brukere av de særskilte tjenestene, som Kompetanseteamet, IMDis fagteam for forebygging av negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, integreringsrådgivere ved utenriksstasjoner og minoritetsrådgivere ved utvalgte skoler. Tilbudene er imidlertid ikke tilstrekkelig kjent.

Det skal gjennomføres informasjonstiltak for å gjøre de særskilte hjelpetjenestene bedre kjent.

Ansvar: KD

Særskilte hjelpetjenester

Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll

Kompetanseteamet er et nasjonalt tverretatlig fagteam som bistår hjelpeapparatet i saker om negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Teamet mottar henvendelser fra ansatte i en rekke instanser som politiet, barnehager, skoler, asylmottak, helsestasjoner, barnevernstjenesten, krisesentre, norske utenriksstasjoner og UDI. Utsatte personer kan også ta direkte kontakt for å få hjelp. I 2020 ga teamet råd og veiledning i 649 saker. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) koordinerer teamet som også består av representanter fra Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi), Utlendingsdirektoratet (UDI), Politidirektoratet (POD), Arbeids- og velferdsdirektoratet (AVdir) og Helsedirektoratet (Hdir).

Integreringsrådgivere

Det er spesialutsendinger for integreringssaker (integreringsrådgivere) ved utenriksstasjonene i Ankara, Amman, Islamabad og Nairobi. De yter konsulær bistand til personer utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. De bidrar også til å heve kompetansen i utenriktjenesten og i hjelpetjenestene i Norge. Dette i form av råd og veiledning i enkeltsaker og gjennom kompetansehevingstiltak.

Fagteam for forebygging av negativ sosial kontroll og æresrelatert vold

IMDis fagteam bidrar til å styrke kompetansen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold på skoler som ikke har minoritetsrådgivere, i flykntjenester, NAV, voksenopplæringer og andre hjelpetjenester. I tillegg bidrar fagteamet til å gjøre andre særskilte hjelpetjenester mer kjent.

Minoritetsrådgivere

Det er utplassert 59 minoritetsrådgivere ved utvalgte ungdoms- og videregående skoler i alle landets fylker, i tillegg til utvalgte voksenopplæringer. Minoritetsrådgivere gir råd og veiledning til enkeltpersoner, driver forebyggende gruppetiltak for å bevisstgjøre elevene om rettigheter og valg og bidrar til å heve kompetansen til ansatte i ulike hjelpetjenester.

Ordningen med minoritetsrådgivere er lagt til IMDi som er nasjonal fagmyndighet for integrering. En slik organisering skal sikre en helhetlig fag- og kompetanseutvikling og at ordningen blir videreutviklet i sammenheng med øvrige særskilte hjelpetjenester.

Mentorordning for unge utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold og tvangsekteskap

Det er etablert en mentorordning som består av «Mentorfamilie» i regi av Oslo Røde Kors, brukernetverket «Sammen» i regi av Oslo Krisesenter, tilskuddsmidler til mentorprosjekter som IMDi forvalter og et nettverk for organisasjoner som har mentorprosjekter i regi av Bufdir. «Mentorfamilie» er etablert i Oslo, Tromsø, Trondheim, Bergen og Kristiansand. Mentorordningen følgeevalueres av Fafo.

Nora

Nora er en nettportal om negativ sosial kontroll rettet primært mot ungdom. Portalen formidler historier fra virkeligheten om unge som lever under press og gir informasjon om rettigheter og hvem man bør kontakte for å få hjelp. Nettportalen formidler også veiledningsmateriell og undervisningsressurser for ansatte i hjelpetjenestene.

Tiltak 9

Øke kompetansen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i skolen

9 a) Utvikle støtteressurser for ansatte i grunnopplæringen og SFO

Det er behov for å øke kunnskapen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold blant ansatte i skolen og skolefritidsordningen (SFO). Det er også behov for mer kompetanse om utsatte grupper, sammensatt diskriminering forebygging, avdekking og oppfølging av saker. Kunnskap om hjelpeapparatet vil være en del av dette.

I oppfølgingen av Meld. St. 21 (2016-2017) *Lærelyst – tidlig innsats og kvalitet i skolen* har KD innført en desentralisert ordning for kompetanseutvikling i skolen. Ordningen innebærer at statlige midler til kompetanseutvikling skal være bedre tilpasset lokale behov. Alle fylker har etablert et samarbeidsforum for kompetanseutvikling der kommuner, fylkeskommunen, universiteter, høyskoler og statsforvalter deltar. Sammen skal de bli enige om hvilken kompetanseutvikling som skal prioriteres for å møte skolenes kompetansebehov og hvordan de statlige midlene skal benyttes.

Med dagens innretning for kompetanseutvikling bidrar nasjonale myndigheter med midler til lokal kompetanseutvikling fremfor å initiere nasjonale satsinger. Nasjonale myndigheter kan også ha en formidlerrolle ved å tilgjengeliggjøre og eventuelt utvikle ressurser, som skolene kan nyttiggjøre seg av i sin lokale kompetanseutvikling.

Utdanningsdirektoratet (Udir), IMDi og Bufdir skal samarbeide om å lage støtteressurser for personalet i skolen og SFO om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, samt tilknyttede temaer som sammensatt diskriminering, kjønn, kropp og seksualitet, inkludert kjønns- og seksualitetsmangfold. Det er skoleeiere som vurderer behovet for å ta i bruk støtteressursene lokalt.

Ansvar: KD

9 b) Bidra til god undervisning om vold, kropp, kjønn, seksualitet og seksuell grensesetting

Høsten 2020 trådte det nye læreplanverket for Kunnskapsløftet (LK20 og LK20-samisk) i kraft for 1.-9. trinn i grunnskolen og trinn 1 i videregående opplæring. 10. trinn i grunnskolen og trinn 2 i videregående opplæring følger etter høsten 2021 og trinn 3 i videregående opplæring høsten 2022. LK20 og LK20-samisk omfatter både læreplaner med kompetansemål i det enkelte fag, overordnet del og tverrgående temaer som skal inngå i alle relevante fag. Folkehelse og livsmestring er et slikt tverrgående tema.

Udir utvikler nettbaserte støtteressurser til det nye læreplanverket for å støtte skolenes undervisning om vold, kropp, kjønn og seksualitet, inkludert kjønns- og seksualitetsmangfold og seksuell grensesetting, blant annet i samarbeid med Bufdir, IMDi og Hdir. Negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse skal også tematiseres.

Ansvar: KD

Den digitale læringsressursen Jeg Vet skal bidra til at barn og unge får alderstilpasset kunnskap om mobbing, vold og overgrep. **Jeg Vet** kan brukes i barnehager og skoler og er tilpasset rammeplan og læreplanverk. Temaene negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse inngår i undervisningsoppleggene.

Tiltak 10

Øke kompetansen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i profesjonsutdanninger

10 a) Vurdere kompetanseheving om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i profesjonsutdanninger

Det er ønskelig å heve læringsutbytte om negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse for studenter i lærer-, helse- og sosialfagutdanninger samt spesialpedagogiske utdanninger. Kunnskapsdepartementet skal i samråd med universitets- og høyskolesektoren vurdere tiltak som realiserer og operasjonaliserer læringsutbyttet beskrevet i utdanningenes rammeplaner og nasjonale retningslinjer.

Aktuelle tiltak kan være å utvikle undervisningsopplegg, materiell og/eller læremidler, gjerne tverrfaglig og tverrprofesjonelt, som blir integrert i lokale studieplaner. Andre beslektede tema kan inngå, som vold og seksuelle overgrep, mangfold i kjønn og seksualitet, migrasjonshelse og kulturforståelse, tilpasset helseinformasjon, helsekompetanse og kommunikasjon via tolk. Det oppfordres til samarbeid på tvers av institusjoner/relevante aktører og profesjoner i utviklings- og kompetansehevingsarbeidet. Kompetansehevingstiltak som utvikles kan også gjøres tilgjengelig for etter- og videreutdanninger for yrkesutøvere fra de aktuelle utdanningene. Tiltak skal deles og gjøres tilgjengelige for alle utdanningsinstitusjoner.

Ansvar: KD

10 b) Inkludere relevante læringsutbyttebeskrivelser i helsesykepleier- og jordmorutdanningene

Det er ønskelig å inkludere læringsutbyttebeskrivelser som omhandler seksualitet, negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i nasjonale retningslinjer for helsesykepleier- og jordmorutdanningene.

Ansvar: KD, i samarbeid med HOD

Tiltak 11

Vurdere muligheten for saksregisterering i barneverntjenestens arbeid

Omfanget av saker i barneverntjenesten som gjelder personer utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse er ikke kjent. Kompetanseteamets tall viser at ca. 15 prosent av henvendelsene i 2019 kom fra ansatte i kommunal barneverntjeneste. Muligheten for å registrere denne typen saker i barneverntjenesten vil bli nærmere vurdert.

Ansvar: BFD

Tiltak 12

Styrke barneverntjenestens arbeid med trusselutsatte barn under 18 år

Evaluering av botilbudet i barnevernet for unge under 18 år utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold og tvangsekteskap (Bufdir 2019) viser at det gjenstår lite av det opprinnelige botilbudet som ble bygget opp i regionene, og at modellen med spesialiserte familiehjem verken var ressurs- eller kapasitetseffektiv. Det er også utfordrende å sikre brukergruppen et godt nok tilbud innenfor det ordinære systemet. Dette gjelder særlig trusselutsatte barn og unge med behov for beskyttelsestiltak. Barneverntjenesten har ikke tilstrekkelig veiledningsmateriell for arbeid med sikkerhet i plasseringssaker. Mangel på rutiner, verktøy og veiledningsmateriell gjør allerede krevende saker vanskeligere.

Det skal iverksettes målrettede tiltak for barneverntjenestens håndtering av barn og unge med behov for beskyttelse grunnet trusler om tvangsekteskap og æresrelatert vold. Arbeidet omfatter kompetanseheving, etablering av rutiner ved plassering av trusselutsatte barn samt utvikling av veiledningsmateriell for barneverntjenestens sikkerhetsarbeid. Det vil også bli vurdert om politiets risikovurderingsverktøy *Patriark* for saker om æresrelatert vold er egnet i barneverntjenestens sikkerhetsarbeid.

Ansvar: BFD

Tiltak 13

Videreføre TryggEst

Personer med funksjonsnedsettelse eller utviklingshemming er spesielt risikoutsatt for vold, overgrep og negativ sosial kontroll. En større andel personer med nedsatt funksjonsevne er avhengige av offentlige tjenester, assistanse eller pleie. Slik avhengighet innebærer en relasjonell maktforskjell og dermed økt sårbarhet.

TryggEst er et system som skal bidra til å avdekke og forhindre vold og overgrep mot voksne mennesker som i liten eller ingen grad er i stand til å beskytte seg selv. Systemet er prøvd ut i tolv kommuner og bydeler i perioden 2018 til 2020. Bufdir driver prosjektet som er finansiert av KUD. I 2021 er det avsatt fem millioner kroner til TryggEst slik at flere kommuner kan få opplæring og kunnskap i arbeidet med å avdekke, fange opp og gi hjelp til sårbare og utsatte voksne. Bufdir er i gang med å utvikle digitale læringsverktøy som kan bidra til å spre kunnskap og kompetanse om TryggEst.

Ansvar: KUD

Tiltak 14

Styrke kunnskapen og kompetansen i politiet

Negativ sosial kontroll og æresrelatert vold har fått økende oppmerksomhet i politiet de senere årene. Likevel er det behov for mer kunnskap og kompetanse i ulike deler av politiets virksomhet. Politiet skal ha et tydelig fokus på mangfold, dialog og tillits-skapende arbeid. Dette er viktige temaer i politiets nye forebyggende strategi: «/ forkant av kriminaliteten – forebygging som politiets hovedstrategi (2021-2025). God fenomenkunnskap er viktig for å sette politiet og samarbeidende aktører i stand til å avdekke, forebygge og etterforske negativ sosial kontroll og æresrelatert vold.

Politidirektoratet skal legge til rette for økt kompetanseheving, blant annet ved bruk av politiets kompetansedelingsportal, og ved at æresrelatert vold blir tema i *Obligatorisk årlig opplæring for etterforskere og politiets påtalejurister* i 2021.

Ansvar: JD

Tiltak 15

Videreutvikle bruken av risikovurderinger, beskyttelsestiltak og dialogarbeid i politiet

Personer utsatt for æresrelatert vold trenger ofte beskyttelse. Risikovurderingene kan være svært krevende og omfattende, med mange potensielle trusselutøvere spredt over store geografiske avstander i Norge og med forgreininger til utlandet. Politiet må ha god kompetanse i å utferdige risikovurderinger og iverksette egnede tiltak. Det bør vurderes om det er behov for økt fokus på effektiv samhandling mellom berørte etater, både på overordnet nivå og i førstelinjen, ved gjennomføring av tiltak.

Sikkerhetsarbeid og beskyttelsestiltak er viktig i saker som gjelder æresrelatert vold. Samtidig er det vanskelig for den utsatte å leve under strenge beskyttelsestiltak, og det er viktig å vurdere andre egnede tiltak. Samarbeidsprosjektet mellom Enerhaugen familievernkantor og Stovner politistasjon har gitt verdifull læring om dialogarbeid i praksis.

Politiet bør rutinemessig vurdere å gjennomføre samtaler med familiene til de unge som søker beskyttelse hos politiet. Det vurderes hvordan læringspunkter fra samarbeidsprosjektet mellom Enerhaugen familievernkantor og Stovner politistasjon kan brukes. Politiet skal videreutvikle sin kompetanse i bruk av risikovurderingsverktøy.

Ansvar: JD

Tiltak 16

Styrke kunnskapen og kompetansen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i NAV

Arbeids- og velferdsforvaltningen planlegger å opprette et nasjonalt ressurscenter som får i oppdrag å utvikle faglig baserte metoder for arbeidsrettet oppfølging av voldsutsatte. Senteret skal utvikle læringsverktøy om temaet, som blant annet vil dekke fenomenforståelse og kunnskap om veiledningssamtalen. Det skal også være et kontaktsenter for lokale NAV-kontorer som har behov for veiledning og råd i enkeltsaker. Et slikt ressurscenter vil kunne omfatte utvikling av kompetanse også om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold.

Arbeids- og velferdsdirektoratet har også utarbeidet en veileder for oppfølging av brukere som kan ha vært utsatt for vold i nære relasjoner, negativ sosial kontroll, æresrelatert vold eller som er offer for menneskehandel. Den heter *Vold i nære relasjoner og menneskehandel* og er tilgjengelig på NAVs nettsider. Veilederen retter seg mot alle som jobber som veiledere og de som trenger tjenester. Veilederen blir løpende oppdatert med ny kunnskap. Ansatte får også tilbud om opplæring. For å tydeliggjøre NAVs ansvar i slike saker vil det i tillegg bli vurdert å innarbeide noe av denne veiledningen i rundskriv.

Tiltaket er også omtalt i handlingsplanen *Frihet fra vold (2021-2024)*.

Ansvar: ASD

Tiltak 17

Videreutvikle behandlingstilbudet til jenter og kvinner som er utsatt for kjønnslemlestelse

Kvinner og jenter som har vært utsatt for kjønnslemlestelse skal møtes med omsorg, kunnskap og respekt i helse- og omsorgstjenesten. En viktig forutsetning for et likeverdig tilbud er god kompetanse i tjenestene om negativ sosial kontroll, vold i nære relasjoner og spesifikk kompetanse om kjønnslemlestelse. Helseforetakene skal sørge for et likeverdig og kunnskapsbasert behandlingstilbud til utsatte for kjønnslemlestelse. NKVTS gjennomfører nå en studie om behandlingstilbudet til utsatte for kjønnslemlestelse. Noen funn er publisert, og flere vil publiseres underveis i prosjektet. De siste årene er det også innført en diagnosekode om kjønnslemlestelse fra Verdens helseorganisasjon (WHO). På sikt vil det gi bedre statistikk på antall kjønnslemlestedede personer som mottar helsehjelp i Norge og kunnskap for å videreutvikle tilbudet til denne pasientgruppen.

Det skal vurderes å kartlegge innhold og kvalitet i behandlingstilbudet til utsatte for kjønnslemlestelse, herunder samarbeid mellom spesialisthelsetjenesten og kommunale helse- og omsorgstjenester om denne pasientgruppen.

Ansvar: HOD

Negativ sosial kontroll i tros- og livssynssamfunn

Negativ sosial kontroll kan forekomme uavhengig av kjønn, religion og livssyn og i ulike befolkningsgrupper. Kompetanseteamet har de siste årene fått henvendelser om negativ sosial kontroll av og vold mot personer som ikke har innvandrerbakgrunn. De er medlemmer i tros- og livssynssamfunn som er preget av sterkt indre samhold, og som har liten kontakt med lokalsamfunnet for øvrig.

Alle som opplever negativ sosial kontroll må bli sett og få hjelp fra hjelpeapparatet når de trenger det. Tros- og livssynssamfunn har en viktig rolle i å forebygge negativ sosial kontroll, og det trengs et bedre kunnskapsgrunnlag for å utvikle treffsikre tiltak. Det gjelder også kunnskap om hvordan personer uten innvandrerbakgrunn opplever negativ sosial kontroll i tros- og livssynssamfunn.

Tiltak 18

Utvikle kunnskapsgrunnlaget om utsatte i tros- og livssynssamfunn

Det trengs mer kunnskap om negativ sosial kontroll i tros- og livssynssamfunn og religiøse miljøer, og om hvordan unge og voksne opplever slik kontroll. Det omfatter kunnskap om hvorfor utsatte ikke oppsøker hjelp utenfor miljøet, hvordan hjelpeapparatet kan fange opp og bistå dem, hvilke brudd på barn og unges rettigheter som enkelte opplever, og hvordan myndighetene kan bidra til å forebygge slike brudd. Kunnskapsgrunnlaget vil bidra til å utvikle mer treffsikre tiltak.

Ansvar: BFD

Tiltak 19

Utvikle opplæringstiltak om negativ sosial kontroll i tros- og livssynssamfunn

Det er behov for å styrke kompetansen om negativ sosial kontroll internt i tros- og livssynssamfunn. Det er også behov for å styrke kompetansen i det offentlige hjelpeapparatet om negativ sosial kontroll som forekommer i tros- og livssynssamfunn. Det skal utvikles opplæringstiltak for å møte disse behovene i et samarbeid mellom organisasjoner på tros- og livssynsfeltet og relevante etater og hjelpetjenester. Tiltaket skal også bidra til erfaringsutveksling mellom disse aktørene om negativ sosial kontroll i tros- og livssynssamfunn.

Ansvar: BFD, i samarbeid med HOD og KD

Tiltak 20

Inkludere temaene negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse i ny veileder for tros- og livssynssamfunn

Ny lov om tros- og livssynssamfunn (trossamfunnsloven) trådte i kraft 1. januar 2021. Negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, eller oppfordringer til slike krenkelser, vil kunne være grunnlag for å nekte tros- eller livssynssamfunn tilskudd. Det vil bli utarbeidet en ny veileder for tros- og livssynssamfunn til erstatning for dagens forstanderveileder. Ny veileder skal inneholde oppdatert informasjon om negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse.

Ansvar: BFD

Et styrket rettsvern for utsatte personer

Regjeringen vil viderføre arbeidet med å styrke rettsvernet til utsatte personer.

Retten til å leve et liv i frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, tvangsekteskap og kjønnslemllestelse er reflektert i nasjonalt lovverk. Norge har også forpliktelser etter internasjonale konvensjoner.

Det er behov for å utrede om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold er tilstrekkelig regulert i norsk lov, og om Norge i tilstrekkelig grad oppfyller menneskerettslige forpliktelser på området. Det bør også vurderes om det er nødvendig med lovendringer for å legge til rette for bedre samordning og mer effektivt samarbeid på tvers av etater og tjenester.

Straffeloven har ikke et eget straffebud som eksplisitt forbyr psykisk vold. Psykisk vold kan falle inn under blant annet straffeloven § 253 om tvangsekteskap og straffeloven § 282 om vold i nære relasjoner. Det er behov for å utrede om personer som rammes av psykisk vold har et godt nok rettsvern, og om Norge oppfyller *Istanbulkonvensjonens* forpliktelse om å kriminalisere psykisk vold.

Det bør utredes om æresmotiv bør inntas som et straffeskjerpene moment i straffeloven. I en dom fra 2019 uttalte Høyesterett at trusler med bakgrunn i æresmotiv må tas på største alvor, og at det gjør seg gjeldende sterke allmennpreventive hensyn. Høyesterett uttalte videre at æresmotiv får særlig betydning i relasjon til straffutmålingen, fordi dette underbygger truslenes alvor, og fordi slike trusler ikke er situasjonsbestemte, men vedvarer over tid.¹

¹ HR-2019-440-A

Relevante lovendringer

Endringer i straffeloven

Det er ikke uvanlig at tvangsekteskap inngås gjennom utenomrettslige avtaler og religiøse seremonier. Fra og med 1. april 2021 er utenomrettslige tvangsekteskap likestilt med sivilrettslig inngåtte tvangsekteskap i straffeloven § 253.

Avvergingsplikten i straffeloven § 196 rammer den som unnlater å forsøke å hindre nærmere spesifiserte straffbare handlinger og følgene av dem. Avvergingsplikten er fra 1. januar 2021 utvidet til også å omfatte straffeloven § 253 om tvangsekteskap. Plikten gjelder uten hensyn til taushetsplikt.

Endringer i passloven

I 2019 ble det vedtatt å presisere i passloven § 4 tredje ledd at pass til en mindreårig kan utstedes uten samtykke dersom det er fare for liv eller helse. Det er ikke et krav at det kan dokumenteres at personens liv eller helse faktisk vil bli skadet, det er tilstrekkelig at det er fare for dette. Barneverntjenesten kan utlevere informasjon til utenriksstasjonene i de tilfeller der det er spørsmål om å utstede pass uten samtykke fordi det er fare for den mindreåriges liv eller helse.

Samtidig ble det vedtatt en ny bestemmelse i passloven § 5 tredje ledd om at pass til en mindreårig kan nektes utstedt dersom det er grunn til å tro at personen vil bli utsatt for straffbare forhold i utlandet eller forhold der som kan medføre fare for liv eller helse. Med helse menes både fysisk og psykisk helse. Med straffbare forhold menes handlinger som ville vært straffbare dersom de ble begått i Norge. Det er dermed ikke krav om at forholdet er straffbart i det landet den mindreårige risikerer å bli sendt til. Tilsvarende endringer er tatt inn i lov om nasjonalt identitetskort (ID-kortloven) § 5 tredje ledd, slik at også nasjonalt ID-kort med reiserett kan nektes utstedt eller tilbakekalles i disse tilfellene.

Endringer i utlendingsloven

Personer som har blitt utsatt for mishandling i samlivsforholdet, og som har hatt oppholdstillatelse som ektefelle eller samboer, har etter søknad rett til fortsatt opphold på selvstendig grunnlag etter et samlivsbrudd (utlendingsloven § 53 første ledd bokstav b). I 2018 ble bestemmelsen endret fra å kun gjelde mishandling fra samlivspartneren til å også gjelde mishandling fra andre medlemmer i husstanden, og fra svigerfamilie som ikke er del av husstanden. Mishandlingen kan være av både fysisk og psykisk art.

Endringer i ekteskapsloven

I 2018 ble det vedtatt absolutt 18-årsgrense for å inngå ekteskap i Norge. Prop. 135 L (2020-2021) ble behandlet av Stortinget i juni 2021. Hovedregel i ekteskapsloven blir at parter som giftet seg da en eller begge var under 18 år etter utenlandsk rett, ikke skal få sitt ekteskap anerkjent i Norge. Formålet er å beskytte mindreårige som kommer til Norge mot å bli regnet som gift her og bidra til likebehandling av barn. Et annet formål er å signalisere utad og til andre lands myndigheter at Norge ikke aksepterer ekteskap inngått med mindreårige.

Samtidig utvides søksmålsfristen for å få kjent et tvangsekteskap ugyldig fra seks måneder til ett år. Formålet med endringen er å gi personer som er utsatt for tvangsekteskap bedre tid til å reise sak om gyldigheten av ekteskapet. Den absolutte fristen er fortsatt på fem år.

Tiltak 21

Gjennomføre en helhetlig juridisk utredning

Det skal nedsettes et utvalg for å utrede juridiske problemstillinger i saker som gjelder negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og psykisk vold. Problemstillinger som gjelder ufrivillige utenlandsopphold skal inngå, blant annet om hvordan en kan tydeliggjøre straffebestemmelsene i saker der foreldre etterlater barn i utlandet under uforsvarlige forhold. Utvalget skal avklare gjeldende regelverk og vurdere om lovgivningen er god nok, og om Norge i tilstrekkelig grad oppfyller menneskerettslige forpliktelser på området. Formålet er å få avklart om det er behov for lovendringer for å styrke den enkeltes rettsvern og legge til rette for bedre samordning og mer effektivt samarbeid på tvers av etater og tjenester.

Ansvar: KD, i samarbeid med BFD, HOD, JD og KUD

Tiltak 22

Vurdere endringer i reglene om bortfall av oppholdstillatelse ved ufrivillige utenlandsopphold

Etter utlendingsloven og utlendingsforskriften kan både midlertidig og permanent oppholdstillatelse kalles tilbake eller nektes fornyet ved utenlandsopphold utover en viss lengde. Barn og voksne som holdes tilbake i utlandet mot sin vilje og ikke lenger har gyldig oppholdstillatelse, må fremme ny søknad om oppholdstillatelse på grunn av sterke menneskelige hensyn etter utlendingslovens § 38. De må vente i utlandet til søknaden er ferdigbehandlet.

Det kan gjøres unntak fra reglene om bortfall av permanent oppholdstillatelse for ektefelle og samboer dersom vedkommende mot sin vilje har blitt holdt tilbake i utlandet og ville hatt rett til oppholdstillatelse etter utlendingsloven § 53 første ledd bokstav b dersom vedkommende hadde oppholdt seg i Norge (mishandlingsbestemmelsen). Det er også presisert i regelverket at en utlending i slike tilfeller kan få oppholdstillatelse etter utlendingsloven § 38. Unntakene omfatter imidlertid ikke barn som blir holdt tilbake i utlandet mot sin vilje av foreldrene, eller andre som ikke fyller vilkårene for en tillatelse etter mishandlingsbestemmelsen.

Justis- og beredskapsdepartementet vil vurdere om det er behov for endringer i utlendingsregelverket, slik at barn og voksne som holdes tilbake i utlandet mot sin vilje ikke risikerer å miste oppholdstillatelsen.

Ansvar: JD

Tiltak 23

Vurdere om mishandling i nære relasjoner og frihetsberøvelse skal unntas fra kravet om dobbel straffbarhet

Norske statsborgere eller personer som har bosted i Norge, kan bli utsatt for mishandling av nærstående eller frihetsberøvelse mens de oppholder seg i utlandet. Mishandling i nære relasjoner (straffeloven §§ 282–283) og frihetsberøvelse (straffeloven § 254) er i dag ikke unntatt fra kravet om dobbel straffbarhet. Etter gjeldende rett kan slike handlinger begått i utlandet bare straffeforfølges dersom handlingene også er straffbare i gjerningslandet, med mindre forholdet anses å være påbegynt i Norge.

Justis- og beredskapsdepartementet vil vurdere om mishandling i nære relasjoner og frihetsberøvelse skal unntas fra kravet om dobbel straffbarhet.

Ansvar: JD

Tiltak 24

Registrere æresrelatert vold og utvikle statistikk

Æresrelatert vold registreres i dag ikke i politiets systemer på en måte som gjør det mulig å identifisere sakene, annet enn ved manuell gjennomgang. En særskilt registrering av saker med æresmotiv vil kunne være viktig under politiets behandling med tanke på sikkerhet, etterforskning og påtalearbeid. En særskilt registrering vil samtidig gi grunnlag for å lage statistikk over saker med æresmotiv.

Politidirektoratet skal vurdere muligheten for å registrere saker med æresmotiv særskilt i politiets saksbehandlingssystem.

Ansvar: JD

Tiltak 25

Vurdere om sosialtjenesteloven i tilstrekkelig grad sikrer økonomisk uavhengighet for alle stønadsmottakere

Økonomisk stønad etter sosialtjenesteloven tar utgangspunkt i husholdningens samlede økonomi, og utbetalinger skjer i dag som hovedregel til den som søker. Når stønaden skal dekke livsopphold til flere enn søker, kan dette bidra til å vanskeliggjøre økonomisk selvstendighet for de øvrige. For å bidra til økonomisk selvstendighet, likestilling, utjevning av maktforhold og økt bistand til å komme i inntektsgivende arbeid vil Arbeids- og sosialdepartementet vurdere bestemmelsene i sosialtjenesteloven, herunder hovedregelen om utbetaling av økonomisk stønad.

Tiltaket er også omtalt i handlingsplanen *Frihet fra vold (2021-2024)*.

Ansvar: ASD

Forebygge ufrivillige utenlandsopphold

Regjeringen vil styrke innsatsen mot ufrivillige utenlandsopphold ved å øke kompetansen og samarbeidet mellom sentrale hjelpetjenester og politiet. Personer som returnerer til Norge fra slike opphold skal få god oppfølging. Informasjonen til unge og foreldre skal bli mer målrettet.

Det er iverksatt flere tiltak mot ufrivillige utenlandsopphold de siste årene. Blant annet er informasjons- og varslingsrutiner mellom offentlige etater gjennomgått og etablert. Det trengs fortsatt innsats for å forebygge ufrivillige utenlandsopphold og følge opp personer som blir utsatt for dette. Regjeringen nedsatte i 2019 en ekspertgruppe om hvordan forebygge at barn og unge blir etterlatt i utlandet mot sin vilje. I ekspertgruppens rapport *Det var ikke bare ferie (2020)* anbefales myndighetene å gjøre mer for å sikre at de unges rettigheter blir ivaretatt bedre. En overordnet anbefaling er å utrede de samlede juridiske problemstillingene i saker om ufrivillige opphold i utlandet. Andre anbefalinger er å videreutvikle kompetansen og styrke koordineringen av hjelpetjenestene.

Alle kommunale og statlige tjenester som kommer i kontakt med barn og unge har en viktig rolle i å fange opp utsatte og følge opp foreldre som vurderer å sende sine barn alene til utlandet. I 2022 trer barnevernsreformen i kraft, og kommunene vil få et større ansvar for barneverntjenesten, både faglig og økonomisk. Blant målene med reformen er at kommunene skal styrke arbeidet med tidlig innsats tilpasset barnas og familienes behov og forebygge i hele oppvekstsektoren. Barnevernsreformen kan ses som en oppvekstreform hvor kommunene tilrettelegger for tverrfaglig samhandling mellom ulike kommunale tjenester og nivåer.

Familier kan søke råd hos familievernkontorene, også når det gjelder negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Tjenesten er et gratis lavterskeltilbud og den er tilgjengelig i hele landet. Familievernkontorene kan bevisstgjøre foreldre om regelverk samt konsekvenser av å sende barn og unge på ufrivillige utlandsopphold. Kommunene kan søke om tilskudd til foreldrestøttende tiltak fra Bufdir.

Det er i utgangspunktet foreldrenes ansvar å bestemme hvor barna deres skal bo. Det gjelder også ved utenlandsopphold. Barn som har fylt 12 år skal etter barneloven likevel samtykke til flytting eller lengre opphold i utlandet hvis dette skjer uten at minst én av foreldrene med foreldreansvar er sammen med barnet. Foreldreansvaret innebærer en plikt til å yte god omsorg og gi barnet gradvis større selvbestemmelse. Barneloven forbyr alle former for vold i oppdragelsen og annen behandling som kan utsette barnets fysiske eller psykiske helse for skade eller fare. Både foreldre og myndigheter skal legge barnets beste til grunn i beslutninger om barn.

Samarbeid mellom berørte myndigheter er viktig for å kunne gi god hjelp til utsatte. Hvis det er grunn til bekymring, må skole, helsetjenester og andre som kommer i kontakt med de unge, melde fra til barneverntjenesten. Dersom barnet er ute av landet, har barneverntjenesten svært begrensede virkemidler. I noen tilfeller vil det være aktuelt å kontakte politiet.

I henhold til dagens barnevernslov kan kommunene tilby foreldre hjelpetiltak når barn med vanlig bosted i Norge oppholder seg i en annen stat og har behov for hjelp. Proposisjon med forslag til ny barnevernslov er lagt fram for Stortinget og ny lov skal etter planen tre i kraft fra 2023. Det foreslås en plikt for barneverntjenesten til å tilby slik hjelp samt hjemmel til å pålegge slike hjelpetiltak.

Det er behov for kompetanseheving om ufrivillige utenlandsopphold i skolen, helse-tjenestene, politiet, NAV og barneverntjenesten. Det er også behov for å styrke koordineringen og samarbeidet mellom aktører på feltet i disse sakene. Dette følges opp under innsatsområde 2 *Kunnskap og kompetanse for et helhetlig hjelpetilbud*.

Vurdering av regelverksendringer om ufrivillige utenlandsopphold følges opp under innsatsområde 3 *Et styrket rettsvern for utsatte personer*.

Ufrivillige utenlandsopphold er også et viktig tema innenfor det nordiske samarbeidet. Dette følges opp under innsatsområde 5 *Internasjonalt samarbeid*.

Konsulær bistand ved ufrivillige utenlandsopphold

Dersom norske borgere i utlandet er utsatt for eller frykter tvangsekteskap, kjønnslemlestelse eller andre former for frihetsbegrensning håndteres dette innenfor rammene for konsulær bistand. Det er utenriks-tjenesten som har hovedansvaret for bistand til nordmenn i utlandet. Rammene for konsulær bistand følger av utenriks-tjenesteloven og Meld. St. 12 (2010-2011) *Bistand til nordmenn i utlandet*. Utenriks-tjenesten må også forholde seg til folkerettslige rammer og vertslandets regelverk og kan ikke bistå i strid med dette. Saker som involverer mindreårige, akutte og alvorlige saker der liv og helse står på spill, samt saker som kan innebære brudd på menneskerettighetene, gis prioritet. Utenriks-tjenesten kan gi konsulær bistand til norske borgere, samt flykninger og statsløse personer som er bosatt i Norge og reiser på norsk reisebevis eller utlendingspass. I saker om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold yter utenriks-tjenesten konsulær bistand i samråd med Seksjon for konsulære saker i UD, og i samarbeid med spesialutsendinger ved fire utenriksstasjoner som har integrering som ansvarsområde. Integreringsrådgivere gir råd og veiledning i saker som gjelder personer som holdes tilbake i utlandet mot sin vilje, andre familierelaterte saker, trusler, vold og frykt for tvangsekteskap.

Internasjonalt samarbeid via sentralmyndigheten for Haagkonvensjonen

Norges tilslutning til konvensjon 19. oktober 1996 om jurisdiksjon, lovvalg, anerkjennelse, fullbyrdelse og samarbeid vedrørende foreldremyndighet og tiltak for beskyttelse av barn (*Haagkonvensjonen 1996*) styrker samarbeidet med andre stater i foreldrekonflikter og barnevernsaker på tvers av landegrenser. Statenes sentralmyndigheter har en nøkkelrolle i det løpende konvensjonssamarbeidet om enkelt saker. Bufdir er sentralmyndighet for konvensjonen i Norge.

Dersom barneverntjenesten har en sak hvor et barn er ufrivillig etterlatt i utlandet, må det vurderes om det er mulig å opprette et samarbeid med myndighetene i det aktuelle landet om oppfølging av barnet. Hvis barnet befinner seg i et land som ikke inngår i konvensjonssamarbeidet, vil et mulig samarbeid være mer komplisert.

Tiltak 26

Heve kompetansen i barneverntjenestene om ufrivillige utenlandsopphold

Når barneverntjenesten er kjent med at barn under 18 år kommer til Norge etter et ufrivillig utenlandsopphold, skal den på vanlig måte undersøke saken og sette inn tiltak dersom det er behov. Det bør også kartlegges om det er behov for helsehjelp og annen nødvendig bistand.

Kompetansen i barneverntjenestene bør styrkes. Dette gjelder særlig det juridiske handlingsrommet før, under og etter ufrivillige utenlandsopphold. Hvordan kompetansehevingstiltak best kan utformes, vil bli vurdert fortløpende.

Ansvar: BFD

Tiltak 27

Styrke informasjonen om rettigheter, hjelpetilbud og handlingsalternativer ved ufrivillige utenlandsopphold

Kunnskap til utsatte om rettigheter, hjelpetilbud og handlingsalternativer er viktig for å forebygge ufrivillige utenlandsopphold. Både unge og voksne er utsatt, og informasjon og veiledning må være tilpasset ulike grupper som er bekymret for et forestående utenlandsopphold. Det finnes allerede en rekke ressurser, som skal gjennomgås, oppdateres og gjøres lettere tilgjengelige.

Ansvar: KD, i samarbeid med BFD

Tiltak 28

Styrke oppfølgingen av utsatte for ufrivillige utenlandsopphold

Det er behov for mer kunnskap om omfang av ufrivillige utenlandsopphold, hvordan koordineringen og handlingsrommet for oppfølging kan styrkes og hvordan sikre at utsatte personer blir ivaretatt ved retur. Både unge og voksne er utsatt. Integreringsrådgivere ved fire utenriksstasjoner yter konsulær bistand til personer som befinner seg i utlandet og rapporterer om utviklingstrekk i sakene som de håndterer. For å forebygge ufrivillige utenlandsopphold gir de kompetanseheving til tjenesteapparatet i Norge, både gjennom råd og veiledning i enkeltsaker og formidling av utviklingstrekk i aktuelle land.

Det skal settes i gang en utredning om hvordan styrke oppfølgingen av utsatte for ufrivillige utenlandsopphold som også skal omfatte en vurdering av behovet for å styrke eller justere ordningen med integreringsrådgivere.

Ansvar: KD, i samarbeid med UD

Tiltak 29

Innhente kunnskap om kvinner og deres barn som blir holdt tilbake eller etterlatt i utlandet

Noen kvinner og deres barn blir holdt tilbake eller etterlatt i utlandet mot sin vilje. Omfanget er ukjent og årsakene er sammensatte. Det kan handle om negativ sosial kontroll, æresrelatert vold, flerkoneri eller forberedelse til tvangsekteskap. Kvinnene har ofte hatt kort botid i Norge, er ikke klar over sine rettigheter og muligheten for konsulær bistand, og de behersker ikke norsk godt nok til å innhente nødvendig hjelp. Det skal settes i gang et forskningsprosjekt om årsaker til, og konsekvenser av, at kvinner og barn blir holdt tilbake og etterlatt. Prosjektet skal foreslå forebyggende tiltak.

Ansvar: KD, i samarbeid med UD

Grunnskole og videregående opplæring etter utenlandsopphold

Retten og plikten til grunnskoleopplæring og retten til videregående opplæring følger av opplæringsloven §§ 2-1 og 3-1.

Alle barn i Norge har rett og plikt til grunnskoleopplæring. Retten til grunnskoleopplæring gjelder når det er sannsynlig at barnet skal være i Norge i mer enn tre måneder, og retten faller ikke bort ved kortvarige utenlandsopphold. Hvis en elev er borte fra pliktig opplæring og foreldrene gjennom uaktsomhet eller forsett er skyld i fraværet, kan foreldrene straffes med bøter. Plikten til grunnskoleopplæring faller bort dersom eleven oppholder seg utenfor landet i mer enn tre måneder. Barn som kommer tilbake har rett og plikt til grunnskoleopplæring igjen.

Ungdom som har fullført grunnskolen har rett til tre års heltid videregående opplæring. Retten gjelder ut det skoleåret eleven fyller 24 år. Ungdom som kommer tilbake til landet etter et utenlandsopphold, vil ha retten til videregående opplæring i behold. Den kan imidlertid avkortes tilsvarende den opplæringen ungdommen allerede har gjennomgått før ungdommen dro ut av landet.

Elever med et annet morsmål enn norsk og samisk som ikke kan godt nok norsk til å følge den vanlige undervisningen i skolen, har rett til særskilt språkopplæring. Dette gjelder både i grunnskolen og i videregående opplæring, og følger av opplæringsloven §§ 2-8 og 3-12. Retten vil også gjelde for unge som ikke har nødvendige norskkunnskaper som følge av utenlandsopphold, og som av den grunn ikke kan følge den vanlige opplæringen.

Internasjonalt samarbeid

Regjeringen vil styrke det internasjonale samarbeidet med mer erfaringsutveksling. Dette gjelder særlig samarbeidet mellom de nordiske landene.

Norge har gjennom tilslutning til internasjonale menneskerettighetskonvensjoner og gjennom deltakelse i FN, Europarådet, Nordisk ministerråd og andre internasjonale organer forpliktet seg til å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner, æresrelatert vold, tvangsekteskap, kjønnslemllestelse og vold og seksuelle overgrep mot barn.

I 2019 ble det etablert et *Nordisk nettverk for arbeid mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold* på departementsnivå. Norge leder nettverket. Dette er en god plattform for å styrke det nordiske samarbeidet. Formålet med nettverket er å utveksle informasjon om utviklingstrekk, strategiske tilnærminger og tiltak.

Rapporten *Strategier og initiativer til forebygging av negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i de nordiske lande* ble laget for Nordisk ministerråd (NMR) av Rambøll Management Consulting (2020). Den gir et overblikk over landenes strategier, lovgivning og organisering på feltet og er et kunnskapgrunnlag for framtidig samarbeid mellom de nordiske landene.

Tiltak 30

Styrke det nordisk samarbeidet

Nordisk nettverk for arbeid mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold skal videreutvikles. Blant annet skal nettverket bidra til å styrke det nordiske og internasjonale samarbeidet om transnasjonale utfordringer. Samarbeid mellom nettverket og andre land, eller internasjonale organisasjoner og initiativ, skal vurderes dersom nettverket finner det hensiktsmessig.

Ansvar: KD

Tiltak 31

Etablere et nordisk praktikernettverk

Det er ønskelig med mer samarbeid og utveksling av informasjon mellom praktikere som følger opp saker i de nordiske landene. IMDi skal ta initiativ til å etablere et nettverk for erfaringsutveksling og kunnskapsdeling mellom aktører i hjelpeapparatet i de nordiske landene. Det skal legges til rette for jevnlige møter mellom relevante nordiske aktører, og disse skal i fellesskap utvikle samarbeidet. I Norge skal dette arbeidet være forankret i det nasjonale nettverket for å samordne arbeid med kunnskapsutvikling og kompetanseheving, jf. tiltak 5 i denne planen.

Ansvar: KD

Tiltak 32

Arrangere et nordisk toppmøte

Det skal gjennomføres et nordisk toppmøte på ministernivå i 2022. Hensikten er å øke den politiske forankringen og synliggjøre det nordiske arbeidet mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Norge har i 2022 ordførerskapet i det nordiske samarbeidet. Ovennevnte arbeid kan knyttes til den nordiske *Visjon 2030* og området *Ett sosialt hållbart Norden*.

Ansvar: KD

Tiltak 33

Øke det internasjonale samarbeidet

Internasjonal informasjons- og erfaringsutveksling om arbeid mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold er viktig for å utvikle kunnskapen om trender, metoder for forebygging og målrettede tiltak. Norge vil styrke både det internasjonale og det bilaterale samarbeidet med land som har tilsvarende utfordringer, relevante erfaringer og oppdatert kunnskap.

Ansvar: KD

Norges internasjonale innsats mot skadelige skikker og bekjempelse av moderne slaveri

Skadelige skikker er et omfattende globalt problem. Det er jenter som rammes hardest, gjennom blant annet svekket helse og færre muligheter til utdanning, og dermed til å delta i samfunns- og arbeidslivet. Over 200 millioner jenter og kvinner lever i dag med følgene av kjønnslemlestelse. Hver dag blir 33 000 jenter giftet bort. I tillegg er det beregnet et globalt underskudd på rundt 126 millioner kvinner. FN har videre anslått at covid-19 fører til 13 millioner flere barneekteskap og 2 millioner flere tilfeller av kjønnslemlestelser enn det som ellers ville vært tilfelle fram mot 2030.

Gjennom FNs bærekraftsmål har verdenssamfunnet forpliktet seg til å avskaffe skadelige skikker innen 2030. Norges internasjonale *Strategi mot skadelige skikker (2019-2023)* styrker norsk innsats mot kjønnslemlestelse, barneekteskap og preferanse for sønner. Innsatsen styrkes gjennom målrettede tiltak og som del av bistanden til blant annet utdanning, helse, likestilling og menneskerettigheter. Norges pådriverrolle i normative prosesser forsterkes også. Norge har forpliktet seg til å investere ca. 760 millioner bistandskroner for perioden 2020-2023 for å avskaffe skadelige skikker.

Regjeringen har også styrket innsatsen mot moderne slaveri og etablert et eget bistandsprogram (2020). Moderne slaveri er en paraplybetegnelse som blant annet omfatter menneskehandel, tvangsarbeid, gjeldsarbeid, tvangsekteskap og de groveste former for barnearbeid. Innsatsen er et ledd i å oppnå bærekraftsmål 8.7 om å avskaffe moderne slaveri og menneskehandel.

Gjennomføring av handlingsplanen

Kunnskapsdepartementet har det nasjonale koordineringsansvaret og leder en interdepartemental gruppe som følger opp handlingsplanen. Direktoratene har i stor grad ansvar for å implementere tiltakene. Noen tiltak gjennomføres på departementsnivå. Kunnskapsdepartementet skal sørge for at status for tiltakene blir publisert jevnlig.

IMDi skal lede et nasjonalt nettverk for å samordne arbeid med kunnskap og kompetanseheving. Nettverket skal gi råd til departementsgruppen som følger opp handlingsplanen (jf. tiltak 5).

IMDi skal også opprette en referansegruppe for arbeidet med planen, i samarbeid med berørte direktorater. Denne skal være bredt sammensatt av representanter fra sivilsamfunnet.

Det er etablert et statssekretærutvalg (SSU) for *Integrering gjennom kunnskap. Regjeringens integreringsstrategi 2019-2022*, som også skal følge opp denne handlingsplanen og ha jevnlig møter med referansegruppen.

Vedlegg

Aktuelle anmodningsvedtak

Dok. 8:137 S (2019–2020), Innst. 269 S (2020-2021), Vedtak 712

Stortinget ber regjeringen utrede straffeforbudet mot frihetsberøvelse i situasjoner hvor barn vil bli, eller allerede er, sendt til utlandet mot sin vilje, og fremme forslag til lovendringer som sikrer at påtvungne utenlandsopphold kan straffes.

- Vedtaket følges opp i tiltak 21 i denne handlingsplanen.

Dok. 8: 132 S (2019-2020), Innst. 89 S (2020-2021), Vedtak 529

Stortinget ber regjeringen sikre tilbud om kompetanseheving som gir grunnleggende kunnskap om negativ sosial kontroll for lærere og rådgivere fra barneskole til videregående skole, samt retningslinjer for hvordan skolene skal jobbe systematisk med denne problematikken.

- Vedtaket følges opp i tiltakene 9 og 10 i denne handlingsplanen.

Dok. 8: 132 S (2019-2020), Innst. 89 S (2020-2021), Vedtak 530

Stortinget ber regjeringen igangsette en utredning med mål om forsterket rapportering om hvor mange barn som er etterlatt i utlandet, og redegjøre for hvordan handlingsrommet for oppfølging kan forsterkes.

- Vedtaket følges opp i tiltak 28 i denne handlingsplanen.

Prop. 1 S (2020–2021) og Prop. 1 S Tillegg 1 (2020–2021), Innst. 14 S (2020-2021), Vedtak 395

Stortinget ber regjeringen særskilt inkludere tiltak mot sosial kontroll i lukkede trossamfunn, i den kommende handlingsplanen mot sosial kontroll.

- Vedtaket følges opp i tiltakene 18, 19 og 20 i denne handlingsplanen.

Prop. 130 L (2018-2019), Innst. 208 L (2019-2020), Vedtak 497

Stortinget ber regjeringen i lys av Innst. 260 S (2017-2018) fremme en sak med forslag til innretning som ivaretar barn som står i fare for å sendes til eller etterlates i utlandet mot egen vilje under tilrettelagte og organiserte uforsvarlige forhold, som kan bidra til at barn og unge utsettes for vold og tortur, negativ sosial kontroll og radikaliserings.

- Vedtaket følges opp i tiltakene 26, 27 og 28 i denne handlingsplanen.

Dok. 8:118 S (2017–2018), Innst. 260 S (2017-2018), Vedtak 785

Stortinget ber regjeringen vurdere flere sanksjonsmuligheter i tilfeller der barn blir etterlatt i utlandet mot sin vilje under uforsvarlige forhold.

- Vedtaket følges opp i tiltak 21 i denne handlingsplanen.

Dok. 8:118 S (2017–2018), Innst. 260 S (2017-2018), Vedtak 788

Stortinget ber regjeringen foreslå tydeliggjøring av hjemler i straffeloven som holder foreldre ansvarlige dersom barn sendes på utenlandsopphold mot sin vilje.

- Vedtaket følges opp i tiltak 21 og 23 i denne handlingsplanen.

Hjelpetilbud

Alarmtelefonen for barn og unge

Telefon: 116 111

Epost: alarm@116.111.no

Kompetanseteamet mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse

Telefon: 47 80 90 50

Epost: kompetanseteamet@bufdir.no

IMDis fagteam for forebygging av negativ sosial kontroll og æresrelatert vold

Minoritetsrådgivere på ungdomskoler og videregående skoler

Krisesenter

Røde Kors-telefonen om tvangsekteskap og kjønnslemlestelse

Telefon: 815 55 201

Epost: info.tvangsekteskap@redcross.no

Chat: www.aeresrelatertvold.no

Røde Kors-telefonen (rodekorstelefonen.no)

SEIF – Selvhjelp for innvandrere og flyktninger

Telefon: 22 03 48 30

seif@seif.no

Hjelpekilden yter hjelp og støtte til mennesker i problematiske religiøse bruddprosesser.

Vakttelefon hver tirsdag mellom kl. 19 og 21: 69 28 35 10 E-post: info@hjelpekilden.no

Nettressurser

[Nettportalen Nora](#) er en offentlig informasjonsside om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, for både ungdom og ansatte i hjelpetjenestene.

[Ung.no](#) er en offentlig informasjonsside for ungdom, som også dekker negativ sosial kontroll, vold i nære relasjoner, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, og som har en anonym spørsmål-og-svar-tjeneste.

[Tvangsekteskap.no](#) er en offentlig informasjonsside om tvangsekteskap og æresrelatert vold.

[Dinutvei.no](#) er en nasjonal veiviser om vold i nære relasjoner, voldtekt og andre seksuelle overgrep, og har en anonym spørsmål-og-svar-tjeneste.

[Snakkemedbarn.no](#) et verketøy for å øve på samtaler med barn.

[TryggEst](#) – vern av risikoutsatte voksne

[Jegvet.no](#) en læringsressurs for voldsforebygging og livsmestring i barnehage og skole.

[Læringsressurs til bruk i opplæringen av nyankomne innvandrere i norsk og samfunnskunnskap](#), som inkluderer et undervisningsopplegg på 24 språk.

[Retningslinjer for informasjon og varsling mellom offentlige etater i saker om negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse i voksenopplæringen](#)

[Retningslinjer om etterlatte barn i utlandet](#)

[Retningslinjer for saker om personer over 18 år som står i fare for å bli utsatt for ufrivillige utenlandsopphold, eller som oppholder seg ufrivillig i utlandet.](#)

[E-læringskurs om mishandlingsbestemmelsen](#)

[Veiviseren om kjønnslemlestelse](#) er en informasjonsside for de som jobber med jenter og kvinner som har vært utsatt eller er i risikozonen for kjønnslemlestelse.

[Rettentil.no](#) er en informasjonsportal for fagpersoner som møter unge som kan være utsatt for negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse.

[Endringsagenter](#) er et nasjonalt opplæringstilbud om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold for frivillige organisasjoner og berørte miljøer.

Nasjonalt lovverk og internasjonale konvensjoner

Nasjonale lover

[Lov om barn og foreldre \(barneloven\)](#)

[Lov om barneverntjenester \(barnevernloven\)](#)

[Lov om ekteskap \(ekteskapsloven\)](#)

[Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa \(opplæringslova\)](#)

[Lov om kommunale krisesentertilbod \(krisesenterlova\)](#)

[Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester mm \(helse- og omsorgstjenesteloven\)](#)

[Lov om spesialisthelsetjenesten m.m \(spesialisthelsetjenesteloven\)](#)

[Lov om tannhelsetjenesten \(tannhelsetjenesteloven\)](#)

[Lov om pass \(passloven\)](#)

[Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen \(sosialtjenesteloven\)](#)

[Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett \(menneskerettsloven\)](#)

[Lov om straff \(straffeloven\)](#)

[Lov om tros- og livssynssamfunn \(trossamfunnsloven\)](#)

[Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her \(utlendingsloven\)](#)

Internasjonale konvensjoner og resolusjoner

[FNs verdenserklæring om menneskerettigheter av 1948](#)

[Den europeiske menneskerettskonvensjonen av 1950](#)

[FNs konvensjon om samtykke til ekteskap av 1962](#)

[FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter av 1966](#)

[FNs kvinnekonvensjon av 1979](#)

[FNs barnekonvensjon av 1989](#)

[Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner av 2011 \(Istanbulkonvensjonen\)](#)

[FNs generalforsamlings resolusjon mot barne- og tvangsekteskap, vedtatt i 2014:
Resolusjon 69/156. Child, early and forced marriage](#)

[Menneskerettighetsrådets resolusjon mot barne- og tvangsekteskap, vedtatt i 2015:
Resolusjon 29/8. Strengthening efforts to prevent and eliminate child, early and forced marriage](#)

Tiltak i Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2017-2020)

Nr	Tiltak	Ansvarlig dep.	Status
Innsatsområde 1: Et styrket rettsvern for utsatte personer			
1	Vurdere innstramminger i ekteskapsloven for å bekjempe barneekteskap og bigami	BFD	Ferdigstilt
2	Utvidelse av tidsfristen for oppheving av tvangsekteskap skal utredes	BFD	Ferdigstilt
3	Kriminalisering av utenomrettslige og religiøst inngåtte tvangsekteskap skal utredes	JD	Ferdigstilt
4	Utvidelse av avvergingsplikten til å omfatte tvangsekteskap skal utredes	JD	Ferdigstilt
5	Utvide bestemmelsen om mishandling til å omfatte storfamilie	JD	Ferdigstilt
6	Gå gjennom regelverk og praksis i forbindelse med flergifte og transnasjonale serieekteskap	JD	Pågående
7	Forbedre retningslinjene om etterlatte barn i utlandet	BFD	Ferdigstilt
8	Sikre oppfølgingssamtale for elever som skal flytte til utlandet uten sine foreldre	KD	Ferdigstilt
Innsatsområde 2: Styrke hjelpen til personer som bryter med familie og nettverk			
9	Innføre mentorordning for unge utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold og tvangsekteskap	KD	Ferdigstilt
10	Evaluerer botilbudet i barnevernet for unge under 18 år, som er utsatt for æresrelatert vold eller tvangsekteskap og vurdere nye støttetiltak	BFD	Ferdigstilt
11	Etablere retningslinjer for politiets beskyttelse av trussel-utsatte	JD	Ferdigstilt
12	Styrke veiledning av voldsutsatte personer som flytter til ny kommune	ASD	Ferdigstilt
Innsatsområde 3: Endring av holdninger og praksis i berørte miljøer			
13	Styrke undervisningstilbudet Vold i nære relasjoner for voksne innvandrere	KD	Ferdigstilt
14	Utvikle opplæringstilbud for ressurspersoner fra berørte miljøer	KD	Ferdigstilt
15	Videreføre tilbudet om dialoggrupper mot vold med beboere	JD	Ferdigstilt
16	Utrede opplæring for religiøse ledere	BFD	Ferdigstilt
17	Styrke opplæringen om godt foreldreskap	BFD	Ferdigstilt
18	Styrke informasjon om negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse		
	a) Gjennomføre kampanjer	KD	Ferdigstilt
	b) Videreføre nettverk for informasjonsutveksling og veiledningsmateriell	KD	Ferdigstilt
	c) Systematisere informasjon om helsekonsekvenser ved kjønnslemlestelse og styrke informasjon om rett til helsehjelp	HOD	Ferdigstilt
19	Øke informasjonsarbeid til utsatte om deres rettigheter	KD	Ferdigstilt

Nr	Tiltak	Ansvarlig dep.	Status
20	Sikre relevant undervisning i skolen om vold, seksualitet og seksuell	KD	Ferdigstilt
Innsatsområde 3: Endring av holdninger og praksis i berørte miljøer			
21	Øke kunnskapen om vold og overgrep i de helse- og sosialfaglige profesjonsutdanningene	KD	Ferdigstilt
22	Øke kunnskapen i tjenestene om negativ sosial kontroll, tvangsekteskap, æresrelatert vold og kjønnslemlestelse		
	a) Inkludere temaene negativ sosial kontroll, tvangsekteskap, æresrelatert vold og kjønnslemlestelse i kompetanseheving på tvers av sektorer	BFD	Pågående
	b) Øke kompetanse i tjenestene om utviklingshemmede som utsatt gruppe	KUD	Ferdigstilt
	c) Øke kompetansen om negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og æresrelatert vold hos vergemålsmyndigheter, verger og andre instanser	JD	Pågående
23	Styrke lokal og regional samordning og samarbeid i arbeidet mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse	HOD	Ferdigstilt
24	Forsterke arbeidet hos politi, skole, familievern og utenriksstasjoner		
	a) Ta i bruk risikovurderingsverktøyet Patriark i alle politidistrikt	JD	Ferdigstilt
	b) Videreutvikle ordningen med minoritetsrådgivere på skoler	KD	Ferdigstilt
	c) Videreutvikle familievern tjenestens rolle i arbeidet mot tvangsekteskap og æresrelatert vold	BFD	Ferdigstilt
	d) Videreutvikle ordningen med integreringsrådgivere ved utenriksstasjoner	KD	Pågående
25	Forsterke behandlingstilbudet til utsatte for kjønnslemlestelse		
	a) Likeverdig behandlingstilbud til utsatte for kjønnslemlestelse	HOD	Pågående
	b) Videreutvikle behandlingstilbudet til kjønnslemlestedede basert på ny kunnskap	HOD	Pågående
Innsatsområde 5: Styrke forskning og øke kunnskapsdeling			
26	Styrke forskning om negativ sosial kontroll, tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og flergifte	KD	Ferdigstilt
27	Styrke nasjonalt og internasjonalt samarbeid for utveksling av kunnskap og erfaringer		
	a) Øke erfarings- og kunnskapsutvekslingen mellom innvandrerorganisasjoner, ressurspersoner og myndighetene	KD	Ferdigstilt
	b) Øke erfarings- og kunnskapsutveksling internasjonalt	KD	Ferdigstilt
28	Utarbeide en internasjonal strategi mot barne- og tvangsekteskap	UD	Ferdigstilt

Relevant litteratur

Bakketeig, E. og Dullum, J. (2019) *Forced Marriage Protection Orders. Et egnet beskyttelsestiltak i norsk rett?* Nova notat nr. 5/19.

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2007) *Handlingsplan mot tvangsekteskap 2008-2011*. Oslo.

Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet (2012) *Handlingsplaner mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse 2012*. Oslo.

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2013) *Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013-2016)*. Oslo.

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2013) *Barndommen kommer ikke i reprise. Strategi for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017)*. Oslo.

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2014) *En god barndom varer livet ut. Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017)*. Oslo.

Barne- og likestillingsdepartementet (2016) *Trygghet, mangfold, åpenhet. Regjeringens handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk 2017-2020*. Oslo.

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (2019) *Evaluering av botilbudet i barnevernet for unge under 18 år utsatt for negativ sosial kontroll, æresrelatert vold og tvangsekteskap, og vurdering av nye støttetiltak*. Tønsberg.

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratets krisesenterstatistikk (2019) *Krisesentertilbudet i norske kommuner (bufdir.no)*.

Bliksvær, T., Skogøy, B. E., Sloan, L., Bakar, N., Johnson, R. og Kosuta M. *Kommunenes krisesentertilbud – En kunnskapsoversikt*. Bodø: NF rapport nr. 13/2019

Bredal, A. (2011) *Mellom makt og avmakt. Om unge menn, tvangsekteskap, vold og kontroll*. Oslo: ISF Rapport 2011:4.

Bredal, A., Bråten, B., Jesnes, K. og Strand, A. H. (2015) *Et blikk inn i skolen. Minoritetsrådgivere sett fra brukeres ståsted*. Oslo: Fafo-rapport 2015:40.

Bredal, A., Eggebø, H. og Eriksen, M.A. (red) (2020) *Vold i nære relasjoner i et mangfoldig Norge*. Cappelen Damm Akademisk, Oslo.

Bredal, A. og Melby, E.R. (2018) *Sårbarhet og styrke. Barneverntjenestens møte med minoritetsjenter utsatt for vold og sterk kontroll*. NOVA rapport nr. 9/18. Oslo.

Bredal, A. og Wærstad, T.L. (2014) *Gift, men ugift. Om utenomrettslige religiøse vigsler*. Oslo: ISF Rapport 2014:6.

Bråten, B., og Elgvin, A. (2014) *Forskningsbasert politikk? En gjennomgang av forskningen på tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet, og av de politiske tiltakene på feltet*. Oslo: Fafo-rapport 2014:16.

Bråten, B. og Kindt, K. T. (2016) *Med mandat til å hjelpe. Integreringsrådgivere ved norske utenriksstasjoner: Erfaringer og anbefalinger*. Oslo: Fafo-rapport 2016:11.

- Dullum, J. (2020) *Sikkerhet gjennom familiearbeid. Et samarbeidsprosjekt mellom politi og familievern ved Stovner politistasjon*. Oslo: NOVA rapport nr 17/20.
- Eggebø, H., Stubberud, E. og Karstrøm, H. (2018) *Levekår blant skeive med innvandrerbakgrunn i Norge*. Nordfold: NF rapport nr. 9/2018.
- Friberg, J.H. og Bjørnset, M. (2019) *Migrasjon, foreldreskap og sosial kontroll*. Oslo: Fafo-rapport 2019:01.
- Göller, I.H. (2021) *Negativ sosial kontroll – en juridisk utredning*. Handelshøyskolen, Universitetet i Agder.
- Hafstad, G.S. og Augusti, E.M. (red.) (2019) *Ungdoms erfaringer med vold og overgrep i oppveksten. En nasjonal undersøkelse i alderen 12 til 16 år*. NKVTS rapport nr. 4. 2019.
- Helse- og omsorgsdepartementet (2020) «*Det var ikke bare ferie*». Rapport fra ekspertgruppe om unge som etterlates i utlandet mot sin vilje. Oslo.
- Ibrahim, A.J.M., Bulhan, B. og Johansen, R.E.B. (2021) *Frivillige organisasjoners tiltak mot kjønnslemlestelse – innsats og erfaringer En gjennomgang av 30 prosjekter som har mottatt støtte for innsats mot kjønnslemlestelse fra IMDi i perioden fra 2008 til 2016*. NKTVS notat.
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) (2011) *Ikke bare tvangsekteskap. En artikkel-samling*. Sluttrapport fra IMDis arbeid med handlingsplan mot tvangsekteskap 2008 – 2011. Oslo.
- Johansen, R.B.E. (2019) *Fra tradisjon til overgrep – nye forståelser av kjønnslemlestelse ved migrasjon*. I: Skjørten K., Bakketeig, E., Bjørnholt, M. og Mossige, S. Vold i nære relasjoner. Forståelser, konsekvenser og tiltak. Universitetsforlaget, s. 49-63.
- Johansen, R.B.E. (2017) *Kjønnslemlestelse – Forebygging og informasjon om helsehjelp til flyktninger, asylsøkere og bosatte i Norge*. NKVTS Rapport nr. 8 2017.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2013) *Et liv uten vold. Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014-2017*. Oslo.
- Kosuta, M. (2018) «*Av og til kunne jeg ønske jeg hadde en hijab å skyld på eller noe som gjør meg synlig*». En institusjonell etnografisk studie av sosial kontroll. Masteroppgave, Universitetet i Agder.
- Kunnskapsdepartementet (2019) *Integrering gjennom kunnskap. Regjeringens integreringsstrategi (2019-2022)*. Oslo.
- Leirvik, M.S., Aasland, A. og Staver, A.B. (2020) *Mange vil hjelpe, men hjelper det? En gjennomgang av hjelpetjenester for personer utsatt for negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse*. NIBR-rapport 2020:5. Oslo.
- Lidén, H. og Bredal, A. (2015) *Hva med 2017? Første delrapport i følgeevalueringen av handlingsplanen mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet 2013-2016*. Oslo: ISF Rapport 2015:3
- Lidén, H., Bredal, A. og Hegstad, E. (2015) *Framgang. Andre delrapport i følgeevalueringen av handlingsplanen mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet 2013-2016*. Oslo: ISF Rapport 2015:10.

- Lidén, H. og Bredal, A. (2017) *Fra særtiltak til ordinær innsats. Følgeevaluering av handlingsplanen mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet*. Oslo: ISF Rapport 2017:1.
- Lidén, H., Bredal, A. og Reisel, L. (2014) *Transnasjonal oppvekst. Om lengre utenlandsopphold blant barn og unge med innvandrerbakgrunn*. Oslo: ISF Rapport 2014:5.
- Meld. St. 7 (2015-2016) *Likestilling i praksis. Like muligheter for kvinner og menn*. Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Meld. St. 24 (2015-2016) *Familien – ansvar, frihet, og valgmuligheter*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Meld. St. 30 (2015-2016) *Fra mottak til arbeidsliv – en effektiv integreringspolitikk*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Norbakken, E. (2012) *Når ord mangler. Om seksuelle overgrep i luthersk-læstadianske miljøer*. Masteroppgave ved Diakonhjemmet Høgskole.
- Nordisk ministerråd (2020) *Kortlægning. Strategier og initiativer til forebygging av negativ social kontrol og æresrelateret vold i de nordiske lande*. København.
- Orupabo, J., Nadim, M. (2014) *Miljøterapi med unge utsatt for tvangsekteskap og æresrelatert vold. Oppfølging i det nasjonale bo- og støttetilbudet*. Oslo: ISF Rapport 2014:13.
- Oslo Economics (2019) *Kommunenes erfaringer med barn og unge som etterlates i utlandet mot sin vilje*. Rapport utarbeidet på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet.
- Prop. 12 S (2016-2017) *Opptappingsplan mot vold og overgrep (2017-2021)*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Smette, I. og Rosten, M.G. (2019) *Et iaktatt foreldreskap. Om å være forelder og minoritet i Norge*. Oslo: Nova rapport nr. 3/19.
- Bye, M.T., Eggebø, H. og Thunem, G. (2016) *Sikkerhets- og familiearbeid for unge utsatte for tvangsekteskap og æresrelatert vold*. Nordfold: KUN-rapport 2016:3.
- Øverli, I.T. (2020) *På utrygg grunn. Barnevernstjenestens arbeid med sikkerhet ved plassering*. Oslo: NOVA rapport nr. 10/20.

Utgitt av:
Kunnskapsdepartementet
Bestilling av publikasjoner:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
www.publikasjoner.dep.no
Telefon: 22 24 00 00
Publikasjoner er også tilgjengelige på:
www.regjeringen.no
Publikasjonskode: F-4464 B
Illustrasjoner, design og ombrekking: Konsis
Trykk: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon 06/2021 – opplag 200